

Igor Vobič, Jernej Amon Prodnik

»KAKO NAJ BO NOVINARSTVO OGLEDALO DRUŽBE, ČE NI KRITIČNO? KAKO? TO NI MOGOČE.«

INTERVJU Z AKADEMIKOM SLAVKOM SPLICHALOM

Dr. Slavko Splichal je eden od osrednjih evropskih komunikologov, ki je z raziskovanjem javnosti in javnega mnenja ter politične ekonomije komuniciranja pomembno prispeval k utrditvi slovenske komunikologije na svetovnem zemljevidu. Osrednjo vlogo je imel tudi pri razvoju novinarskega študija in Katedre za novinarstvo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani (UL FDV), kjer več kot petdeset let deluje kot pedagog in raziskovalec. Bil je med prvimi generacijami študentov novinarstva, na katedri je kasneje tudi dolga leta predaval, bil njen predstojnik v sedemdesetih letih in pomembno prispeval k razvoju njenega programa.

Slavko Splichal se je rodil leta 1947 v Novem mestu. Na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN, danes FDV) je po diplomi, za katero je prejel Prešernovo nagrado, na Katedri za novinarstvo leta 1971 postal asistent. Od leta 1989 je redni profesor komunikologije na ljubljanski univerzi, od leta 2009 redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), od leta 2018 pa tudi član Evropske akademije – Academia Europaea.

Vse od leta 1983 na FDV vodi Center za raziskovanje družbenega komuniciranja, desetletje kasneje je ustanovil tudi Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo (EURICOM), v okviru katerega je s svetovno uveljavljenimi komunikologinjami in komunikologi organiziral številne mednarodne kolokvije o komuniciranju in kulturi, najpogosteje v Piranu. Je prejemnik številnih nacionalnih in mednarodnih nagrad in priznanj ter avtor vrste znanstvenih člankov in monografij, ki so izšle pri uglednih mednarodnih založbah. Splichalova dela že pet desetletij odlikavajo ne le vztrajnost in konsistentnost oblastnega podrejanja medijev, poskusov instrumentalizacije novinarstva in siromašjenja javnega v družbenem komuniciranju v različnih zgodovinskih kontekstih, temveč tudi vztrajnost in konsistentnost njegove teoretsko utemeljene javne kritike tako v znanstvenih publikacijah kot množičnih medijih.

S profesorjem Splichalom sva se pogovarjala o vlogi novinarstva v spremenjenih družbenih in tehnoloških okoliščinah, razvoju katedre za novinarstvo na FDV in osrednjih vplivih, ki so zaznamovali novinarski študij, pa tudi njegovo raziskovalno in pedagoško delo.

Študij novinarstva na FDV obeležuje 60 let. Večji del tega obdobja si s študijem povezan v različnih vlogah. Kako gledaš na ta jubilej, ali je to čas za praznovanje, čas za refleksijo, ali čas za zaskrbljenost?

Verjetno, kot pri vsakem jubileju, je vse troje – pa še kaj več. Pogled nazaj v preteklih šestdeset let gotovo lahko pokaže marsikaj dobrega in koristnega, kar je bilo v tem času storjeno, kar pomeni, da so razlogi za praznovanje. Verjetno pa bi natančnejša analiza pokazala, da je bilo tudi veliko zamujenih priložnosti in napak, kar so najbrž razlogi za obžalovanje, predvsem pa za premislek, kako smotrneje ravnati v prihodnje.

Mislim, da je imel študij novinarstva v tem obdobju – kot se običajno reče – vzpone in padce ter da je bil pogosto v krizi – ne samo zaradi nezadostnih prizadevanj na fakulteti oziroma zaradi, kako bi temu rekel, subjektivnih razlogov. Družbene in v zgodnjem obdobju zlasti politične okoliščine niso bile vedno naklonjene razvoju študija novinarstva. Mislim, da je podobna situacija tudi danes, da torej študij novinarstva ni v zavirljivih okoliščinah, vendar iz povsem drugačnih razlogov.

A verjetno je vedno prostor oziroma čas za razmislek, kaj je v takšni situaciji – ki bi jo sicer lahko označili za krizo – pametno storiti. V preteklosti so te okoliščine, ki niso bile naklonjene razvoju novinarstva, pravzaprav izvirale iz istih okolij, iz katerih je izvirala tudi sama zamisel o študiju novinarstva. Takrat, pred 60 leti, je bila to seveda predvsem – če ne izključno – politika. Tam se je začel pojavljati interes za visokošolsko izobraževanje novinarjev ob študiju drugih družboslovnih ved. To je bila sicer pozna, a vendarle dobrodošla reakcija na to, kar se je v svetu dogajalo že precej prej. V mednarodnem okolju sega institucionalno izobraževanje novinarjev na univerzah v konec 19. stoletja. Konec štiridesetih in v začetku petdesetih let 20. stoletja pa je bilo v Jugoslaviji izobraževanje novinarjev precej neformalno in zelo politično obarvano, predvsem v okviru visoke novinarsko-diplomske šole v Beogradu. Rekel bi, da je bila v šestdesetih letih zamisel o študiju novinarstva kot rednem univerzitetnem izobraževanju v okviru visokih šol oz. fakultet za politične vede v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani za tiste čase gotovo revolucionarna – tako zaradi spoznanja v novinarskih in akademskih krogih, da je to potrebno storiti, kot zaradi privolitve politike v tak študij.

Vendar je bilo to soglasje politike ambivalentno: po eni strani je politika ugotavljala, da je nujno nekaj storiti za izobraževanje novinarjev, po drugi strani pa je to spoznanje spremljalo zavedanje, da z izobraževanjem novinarjev v akademskih institucijah politika potencialno izgublja nadzor nad mediji in novinarstvom, ki si ga je zagotavljala s centraliziranim povejnim izobraževanjem. Ta ambivalenca se je potem kazala ves čas v pogosto skeptičnem odnosu politike do fakultetnega izobraževanja novinarjev in ne nazadnje v neposrednih konfliktih med partijo in novinarskimi študijskimi oddelki, kot se je to v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja dogajalo tudi v Ljubljani.

Glede razvoja novinarskega študija in kasneje raziskovanja komuniciranja so v Ljubljani obstajale tudi napetosti znotraj fakultete, za katere nočem reči, da so bile v celoti škodljive. Kolikor se spomnim iz tega obdobja – najprej kot študent, kasneje kot asistent in profesor – sta se med sociologi in politologi na naši fakulteti pogosto pojavljali skepsa in tudi odkrito nasprotovanje razvoju samostojnega študija novinarstva in raziskovanja medijev. Vendar so bile po drugi strani te napetosti tudi koristne, saj

je bil sociološki in politološki okvir izobraževanja novinarjev, ki je bil običajno jedro spora za študij novinarstva, konstitutiven, in danes to v programu pravzaprav pogrešam. Morda je bil ta okvir včasih preveč dominanten, vendar so bila temeljna družboslovna znanja v okviru socioloških in politoloških predmetov, ki so jih morali študenti novinarstva usvojiti – od filozofije, socialne in politične zgodovine in antropologije do politične ekonomije – po mojem trdnem prepričanju bistvenega pomena za oblikovanje kritičnih in razmišljajočih novinarjev.

Torej vidim v obletnici predvsem razloge za premišljevanje, kaj se je v preteklosti zgodilo, zakaj in kako se je zgodilo – in ti razlogi so pomembni zato, da lahko na osnovi preteklih izkušenj razmišljamo, kaj in kako je smiselno načrtovati za prihodnost.

Čeprav – in tu je sedaj zelo pomemben »čeprav« – današnje okoliščine so gotovo bistveno drugačne kot tiste v preteklosti. To nas opozarja, da ni mogoče preprosto z ugotavljanjem, kaj je bilo v preteklosti dobro ali slabo, priti do zaključkov, kaj bo dobro ali slabo v prihodnosti.

Zakaj si se kot maturant novomeške gimnazije odločil za študij novinarstva v drugi polovici šestdesetih let? Preselil si se v študentski dom v znamenitem stolpiču ob fakulteti.

Najbrž lahko rečem, da sem pristal na študiju novinarstva vsaj delno po naključju. Predvsem v gimnazijskih letih, ko sem denimo urejal glasilo novomeških gimnazijcev, honorarno poročal za zagrebške *Sportske novosti* in v poletnih mesecih delal na praksi v *Dolenjskem listu* v Novem mestu, sploh nisem vedel, da kaj podobnega študiju novinarstva obstaja. V zadnjem letniku gimnazije sem tehtal med študijem fizike in slavistike, potem pa sem na pomlad dobil povabilo iz revije *Teorija in praksa*, ki je prav takrat začela izhajati na Visoki šoli za politične vede, na nekakšen pogovor o sodelovanju. Obljubljena povrnitev potnih stroškov in sendvič ter opravičen izostanek od pouka so bili dovolj dobri razlogi, da sem šel na obisk na politično šolo – vse, kar je sledilo, je zdaj moja zgodovina.

Dokončna odločitev za študij novinarstva je padla po pogovorih s študentom politične šole, ki je na *Dolenjskem listu* opravljal študijsko prakso in mi je iz prve roke predstavil značilnosti študija ... In še posebej bivanja v študentskem domu, saj je bila skrb glede bivanja v Ljubljani v času študija tedaj med vsemi morda

največja. Posledica teh razgovorov je bila, da se nisem odločil samo za vpis na fakulteto, ampak tudi v Zvezo komunistov (ZK). Bilo mi je namreč rečeno, da članstvo v ZK sicer ni potrebno za vpis v politično šolo, da pa imajo člani ZK prednost pri obravnavi prošenj za bivanje v domu. Jaz član ZK nisem bil, ker je – mislim, da je bilo to v tretjem razredu gimnazije – srednješolska osnovna organizacija zavrnila predlog gimnazijske ravnateljice, naj me zaradi moje angažiranosti na različnih področjih od kulture do taborništvu sprejme v svoje vrste. Razlog proti moji vključitvi je bil, kot mi je povedala sošolka, da sem iz meščanske družine (pred vojno je namreč imel stari oče kavarno, ki je bila po vojni nacionalizirana). Meni to ni bilo kaj prida mar, dokler ni vprašanje članstva postalo tako rekoč eksistenčno vprašanje. Problem je rešil moj oče, ki sicer tudi ni bil v ZK. Pač pa je v naši hiši stanoval sekretar terenske osnovne organizacije ZK, v katero so me na očetovo pobudo – kot star Novomeščan in dolgoletni direktor mestne banke in hranilnice se je pač poznal z vsemi ljudmi v mestu – z navdušenjem sprejeli in se pohvalili, da sprejemajo v svoje vrste mlade in perspektivne kadre. Groteskno je bilo, da je imela terenska organizacija ZK sestanke prav v gimnazijski učilnici.

Izkušnje v novinarstvu si začel nabirati med študijem.

Novinarstvo sem začel izkušati že kot gimnazijec. Začel sem kot športni poročevalec pri zagrebških *Sportskih novostih*, od leta 1964 sem redno honorarno delal tudi pri *Dolenjskem listu*. Ko sem prišel študirat v Ljubljano, sem dobil stipendijo RTV-ja in sem delal honorarno na televiziji pri Obzorniku, dokler nisem odkril revije *Tovariš*, v kateri sem kot študent precej redno objavljajl reportaže, vmes pa sodeloval tudi v uredništvu študentske *Tribune*.

Če odmislim najzgodnejše obdobje športnega poročevalstva, ko je šlo v resnici bolj za prostočasno aktivnost, potem lahko rečem, da mi je novinarstvo v obdobju dela pri *Dolenjskem listu* in na televiziji kmalu začelo postajati precej dolgočasno. Moje izkušnje z novinarstvom v tistem času so bile, da je obstajala zelo visoka stopnja – bi temu rekel – industrializacije, zlasti na televiziji. Zelo veliko je bilo rutinskega dela.

In to je bil potem verjetno tudi glavni razlog, da sem »prebегnil« *k Tovarišu*, kjer je bil sistem dela popolnoma drugačen. Avtonomija novinarjev je bila tako rekoč absolutna, vloga urednika

Milana Šege izrazito afirmativna, usmerjevalna. Pisal sem, o čemer sem hotel: prišel sem s svojo idejo k uredniku, se z njim pogovarjal, kaj in kako bom pisal, in potem sam ali s fotografom odšel na teren po Sloveniji. V tistem obdobju, ko sem delal pri *Tovarišu*, sem bil pravzaprav – na nek način – zaljubljen v novinarstvo, dokler ni prišlo do streznitve, ko sem se srečal s politiko. Čeprav, moram reči, da je bila tudi ta izkušnja vsekakor zelo koristna.

Takrat mi je postalo kristalno jasno, da svoboda tiska ni absolutna. To je bil čas, ko sem začel pisati diplomsko nalogo o svobodi tiska. Še danes ne morem verjeti, da sem leta 1971 res napisal in zagovarjal diplomu o svobodi tiska – zanjo sem celo dobil Prešernovo nagrado univerze – ne da bi v njej v tistem času na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) vsaj omenil Karla Marxa. Danes sem prav zgrožen nad tem.

Zakaj v diplomskem delu nisi uporabil Marxovih del? Je bila to neka oblika upora?

Nikakor ne. To predvsem kaže na absurdnost očitkov, da naj bi bila fakulteta takrat neka institucija za marksistično indoktrinacijo, »rdeči lemenat« ali kaj podobnega, kot se je govorilo. Ne v sociologiji, ne v politični ekonomiji, ki smo ju takrat poslušali, niti v filozofiji, marksizem ni nastopal kot dogmatska ideologija. Obstajali so neki otoki, bi rekel, ortodoksnega marksizma, ampak v celotnem študijskem programu so bili ti deli v podrejenem položaju. V sociologiji teoretsko konceptualiziranega marksizma skoraj ni bilo, saj so bile v ospredju sociološke teorije in raziskovalno usmerjeni predmeti, kot na primer metodologija in sociologija lokalnih skupnosti. Bilo je nekaj praktično usmerjenih predmetov, ki so obravnavali na primer politični sistem samoupravnega socializma, kar je partijska elita tistega časa najbrž imela v mislih, ko je govorila o marksizmu.

Če pomislim na kritike, ki so v sedemdesetih letih 20. stoletja prihajale na fakulteto, češ da ne goji marksistične misli, bi najbrž moral reči, da so bile mnogo bolj utemeljene kot – recimo temu »desna« kritika –, da smo bili »partijska šola«. Temeljni problem je bil v tem, da je šola oziroma fakulteta, vključno z novinarskim študijem, nastala na iniciativo politike oziroma ZK, naj je bilo to komu vseh ali ne. Predstave, da je fakulteta od samega začetka nastajala kot neke vrste upor proti politiki, nimajo realnega temelja.

Brez volje in ambicij politike, da postavi to izobraževalno institucijo za kadrovske krepitve zlasti zveze komunistov – čeprav članstvo v ZK ni bilo pogoj za študij –, te fakultete najbrž ne bi bilo. Drugo in legitimno vprašanje je seveda, koliko je k ustanovitvi politične šole konec šestdesetih let prispeval liberalni in koliko dogmatski del tedanje politike.

Dejstvo je tudi, da partija takrat ni razmišljala o tem, da bi ustanovila šolo zato, da bi jo čez nekaj let prepustila univerzi. Da šola oziroma fakulteta ni nastala znotraj univerze, je indikativno. Če bi takrat v razmišljajoči skupnosti na univerzi obstajala volja, bi lahko tudi fakulteta za družbene vede nastala v njenem okviru, tako kot so bile ustanovljene druge fakultete, saj je podobna praksa ustanavljanja politoloških novinarskih fakultet ne nazadnje obstajala tudi v večini drugih socialističnih držav tistega časa. A teh idej na ljubljanski univerzi ni bilo. Še takrat, ko je fakulteta formalno postala visoka šola zunaj univerze, podpore ljubljanske univerze fakulteti ni bilo. V času konflikta s politiko v sedemdesetih letih se je univerza delala, kot da nismo njen del.

Ta institucija je torej nastajala v okviru politike. S tega stališča je mogoče razumeti – daleč od tega, da bi se s tem strinjal – nervozno reakcijo politike, ko je ugotovila, da se je z njihovo idejo o kadrovske šole zgodilo nekaj, kar je bilo v nasprotju z njihovimi ideološkimi cilji. Zato je bila takrat reakcija zelo ostra – sicer na srečo neuspešna – in v resnici je prav zaradi tega konflikta fakulteta postala močnejša. In na neki način je ravno zaradi tega postala tudi uglednejša in kasneje za univerzo sprejemljivejša.

Kaj so ti turbulentni odnosi fakultete s politično oblastjo pomenili za študij novinarstva?

Novinarstvo je bilo od vsega začetka v jedru tako ustanavljanja kot kasnejše kritike visoke šole oziroma fakultete. Paralela med novinarstvom in mediji na eni strani ter izobraževanjem in univerzo na drugi strani se mi vedno pojavlja kot zelo pomembna primerjalna dimenzija odnosov med civilno družbo in politiko. Podobne spremembe, kot se dogajajo medijem v odnosu do oblasti, se dogajajo kasneje – ali preje – izobraževalnim institucijam. Vprašanje je le, na katerem področju se določene spremembe začnejo. Tako je dokaj razumljivo, da se je v primeru naše fakultete konflikt s politiko, ki je zadeval hkrati družboslovno izobraževanje in medije, lomil prav na študiju novinarstva.

Odnos politike do medijev in novinarstva je bil podoben odnosu politike do naše fakultete. Bila so obdobja, ko je politika zelo spodbujala relativno avtonomno in kritično novinarstvo. To so bila pozna šestdeseta in zgodnja sedemdeseta leta 20. stoletja, v času, ko je bil Stane Kavčič predsednik slovenskega izvršnega sveta, v času tako imenovanega liberalizma, še zlasti pa konec osemdesetih let. In bila so obdobja, ko je politika oziroma ZK želela imeti strikten nadzor nad uredniškimi politikami.

Podoben je bil tudi odnos medijev do izobraževalnih programov in prizadevanj na fakulteti. Bilo je obdobje intenzivnega sodelovanja z mediji in bila so obdobja, ko tega sodelovanja skorajda ni bilo. Sodelovanje med mediji in novinarsko katedro je v različnih obdobjih potekalo na različnih ravneh. V zgodnjih obdobjih, recimo v času, ko sem bil jaz študent, so na predavanja prihajali – ali pa celo bili nosilci predmetov – glavni uredniki, direktor radia in podobno. Katedra je imela svoj svet – na začetku ga je vodil Bogdan Osolnik –, v katerem so sodelovali uredniki večjih časopisnih in radijskih hiš, razpravljali o študijskem predmetniku in prispevali tudi sredstva v novinarski sklad za nakup opreme in literature. Ne smemo pozabiti, da je večina učiteljev na novinarsko katedro prišla iz vrst novinarjev in so imeli pristne stike s svojimi novinarskimi kolegi. France Vreg in Tomo Martelanc sta za svoje delo večkrat prejela tudi najvišje priznanje Društva novinarjev. V kasnejših obdobjih so te povezave postale bolj profesionalizirane, tako da so pri predmetih sodelovali karierni novinarji, uredniki in drugi strokovnjaki iz medijev.

Moja študentska izkušnja z uredniki, ki so prihajali na predavanja oziroma vodili predmete, je bila relativno dobra. Zlasti zaradi tega, ker so kot uredniki lahko k sodelovanju pri predmetih pritegnili novinarje po svoji izbiri; tako rekoč kogarkoli, po drugi strani pa so študentom – v tem času je bilo res malo študentk – omogočali redno praktično delo v uredništvih. Ta interakcija – predvsem s tiskom, pa tudi z RTV – je bila takrat dokaj močna. In to je bilo tudi obdobje, ko se je velika večina študentov zaradi tesnih povezav z uredništvom zaposlovala že pred diplomo, zlasti na RTV-ju (in marsikdo kasneje sploh ni diplomiral). To je bilo tudi obdobje, ko je RTV zelo veliko štipendirala študente na naši fakulteti.

Tudi ti si bil štipendist in honorarni novinar v času študija. Posebej odmeven novinarski prispevek si objavil v *Tovarišu* leta 1969. V »Malih gradovih za male bogove« si razkril, kako so lokalni politični veljaki v Novem mestu zlorabili položaj in za mali denar privatizirali zemljo. Kako pomembna je bila za slomba uredništva, ko je prišlo do konflikta z oblastjo?

Za *Tovariša* sem pisal predvsem reportaže. Danes se morda sliši nenavadno, toda nekatere sem pripravljal tudi tako, da sem hodil v podjetja, izvajal ankete med delavci in potem objavljaj analize njihovih odgovorov. Lahko bi rekel, da je bilo to pravo podatkovno novinarstvo. Vprašanja so bila precej kritična, pri čemer sem imel izjemno podporo urednika Milana Šege, v podjetjih pa pri naključnem izbiranju delavcev za respondente tudi nisem imel težav. Verjetno so me drugi novinarji gledali malo postrani, kaj pravzaprav počnem; jaz pa sem to počel pod vplivom metodologije, ki sem jo v tistem času srkal na fakulteti in kot anketar sodeloval tudi pri izvedbi raziskave Slovensko javno mnenje (SJM). V tistem času je bilo terensko izvajanje anket povezano s številnimi zanimivimi pogovori, saj so se ljudje prvič srečevali z anonimnimi anketami. Čeprav jih je bilo včasih težko prepričati, da so ankete res anonimne, se ne spominjam, da bi bile težave s pripravljenostjo na odgovarjanje. Te izkušnje sem s pridom uporabil za izvajanje anket med delavci v podjetjih za reportaže v *Tovarišu*. Zame je bilo to nekaj novega in naprednega. Konec šestdesetih let je bilo to tudi za Slovenijo nekaj povsem novega.

Poleg raziskovanja sem se pri *Tovarišu* ukvarjal tudi s preiskovanjem. Kot Novomeščanu so mi nekoč na uho prišle govorice, da so lokalni politični veljaki pokupili pred tem nacionalizirano zadružno premoženje na vinorodnih gričih Trške gore, nekaj kilometrov iz Novega mesta. Pridobil sem podatke o preprodajah iz zemljiške knjige in na podlagi tega napisal zgodbo, ki je bila objavljena; seveda s podporo urednika, ki mu je bila reportaža o privatizaciji zadružne lastnine tako všeč, da jo je celo oglaševal po radiu, kar je še dodatno prililo olja na ogenj nezadovoljstva prizadetih politikov.

Obdobje, ki je sledilo objavi »Malih gradov za male bogove«, je bilo zame nekaj posebnega. Ne samo ali predvsem zaradi stresa, ki sem ga doživljal, ko so se name vsule partijske kritike in tožba na sodišču, pač pa zaradi neomajne podpore urednika in uredništva, v katerem nihče niti za milimeter ni podvomil o mojem prav. To je bil res edinstven občutek. Spomnim se, da sem

bil zaradi te zgodbe potem klican na zaslišanja, med drugim tudi pred častno razsodišče Centralnega komiteja ZK Slovenije (CK ZKS), kar je bila takrat, če sem sarkastičen, posebna čast. Predsedoval mu je Vladko Majhen, ki je bil izjemno neprijazen do mene. Urednik *Tovariša* Milan Šega – korpulenten mož, pesnik in pisatelj, ki ni bil član partije – je šel z menoj na obravnavo na častno razsodišče in v nekem trenutku, ko je na seji dokazoval, da je bilo moje pisanje v celoti korektno, kar eksplodiral: ostro in povsem neposredno je napadel predsednika razsodišča zaradi njegove pristranskosti. Tako zelo, da je postal ta res majhen.

Ne spomnim se, ali sem formalno dobil partijski opomin ali ne – verjetno sem ga –, naloženo pa mi je bilo, da moram v *Tovarišu* objaviti popravek. In res sem ga v dogovoru z urednikom objavil, ampak bil je še bolj kritičen kot izvirni tekst. Edino, kar sem moral poudariti, je bilo to, da novi lastniki parcel niso postali predsedniki občinskih komitejev ZK, Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) in sindikatov, temveč njihove žene. Tako da je bilo jasno, da se s tem niso ukvarjali oni, ampak njihove žene. To je bil edini popravek reportaže v zapisu, v katerem sem pojasnjeval in dodatno utemeljeval svoje kritično pisanje in ki sem ga naslovil Antiepileg.

Eden od politikov me je nato še civilno tožil v Novem mestu. Spomnim se, da sem bil močno vznemirjen, ko sem prejel poziv na sodišče, saj se še nikoli nisem zagovarjal na sodišču. Prinesel sem tožbo v redakcijo in Šega je rekel: »Ni problema.« Šel je z menoj na *Delo*, kjer je bil takrat pravnik dr. Janez Šinkovec – ugleden pravnik, ki je bil pozneje v prvi sestavi slovenskega Ustavnega sodišča. Ne najdem pravega izraza, a bil je res neverjetna oseba. Skupaj sva šla na novomeško sodišče, tožnika ni bilo na obravnavo, a to je bila edina obravnava, ki sem jo imel. Zgodilo se ni nič. Tožba je bila očitno umaknjena, verjetno tudi zaradi sklepa častnega razsodišča.

Ta izkušnja popolne podpore v redakciji je bila zame po eni strani res nekaj posebnega, nepozabnega. Po drugi strani pa se je vse skupaj vleklo kakšnih šest mesecev, v času poletnega semestra v tretjem letniku, kar me je precej izčrpalo. V bridkem spominu mi je ostalo tudi to, da ne študentska organizacija univerze ne organizacija ZK na fakulteti nista podprli moje kritične obravnave koruptivne privatizacije družbenega premoženja. Pavle Zrimšek, ki je bil predavatelj na Katedri za novinarstvo, je bil edini, ki me je prišel podpret na obravnavo na častnem razsodišču.

Kmalu zatem si končal novinarsko pot. Zakaj si se za to odločil in se preusmeril v raziskovanje in izobraževanje?

Ne vem, kaj je bil takrat v resnici razlog, da se nisem odločil za novinarsko kariero. Če zdaj premišlujem, je bil verjetno eden pomembnejših razlogov ta, da se je ravno v tistem obdobju – torej v času tiste afere v *Tovarišu* ali malo prej – na RTV Ljubljana iz Združenih držav vrnil dopisnik Lado Pohar in me kot štipendista RTV Ljubljana povabil na pogovor. Pohar je bil po vojni direktor Radia Koper in kasneje prvi direktor slovenske televizije, potem pa dopisnik JRT (Jugoslovanska radiotelevizija, op. a.) v New Yorku. Po povratku iz ZDA je leta 1969 na RTV Ljubljana ustanovil Službo za študij programa in ostal njen vodja do upokojitve 1974. Prej ga nisem poznal, saj ga niti ni bilo v Ljubljani, in se ne spomnim točno, ali sva se sploh kdaj prej srečala. Povabil me je k sodelovanju pri razvoju te nove službe. Ko sva se pogovarjala, sem se navdušil nad idejo. Razen tega, da sem za *Tovariša* delal »podatkovne« reportaže in izvajal ankete za SJM, do takrat nisem imel raziskovalnih izkušenj. Po stresni izkušnji z reportažo o privatizaciji združne zemlje in ob hkratnem Poharjevem povabilu sem pomislil, da bi bilo morda res bolje, da se posvetim raziskovanju radia in televizije. In sem se lotil dela ter sodeloval pri vrsti empiričnih raziskav. Nekaj sem jih zasnoval tudi sam, kot na primer tisto o pretoku sporočil na radiu in televiziji, kjer sem prvič uporabil metodo analize besedil.

Ko sta mi po diplomi na fakulteti dekan Vlado Benko in France Vreg ponudila mesto asistenta stažista, sem bi sicer v zadregi, kako razdreti štipendijsko pogodbo z RTV Ljubljana, predvsem pa prelomiti obljubo Poharju. A mi je največ pomagal kar Pohar sam s svojim razumevanjem, tako da me je RTV »prepustila« fakulteti, s Službo za študij programa pa sem ves čas do Poharjeve upokojitve redno sodeloval. Tudi moja prva redna zaposlitev sicer ni potekala povsem brez političnih zapletov ali spletk. Kot sta mi kasneje pripovedovali kolegici na fakulteti, je naš tedanji študent Danilo Slivnik, ki je bil član CK ZKS – kasneje pa eden protagonistov političnega razdora med novinarji v časopisu *Delo* in potem njegov urednik v času prve Janševe vlade in prodaje *Dela* Pivovarni Laško – prepričeval učitelje, da sem idejnopolitično oporečen ...

V času podiplomskega študija sem veliko sodeloval v empiričnih raziskavah, kar je bila odlična izkušnja. Na RTV-ju smo

izvajali celo vrsto raziskav, za mojo nadaljnjo kariero pa je bila morda najpomembnejša raziskava za Unesco, ki jo je za fakulteto uspel pridobiti Tomo Martelanc, ki je prišel za predavatelja na fakulteto kakšno leto pred mojo zaposlitvijo. V raziskavi smo ugotavljali značilnosti vsebin tujih radijskih postaj, ki so oddajale programe v jugoslovanskih jezikih za poslušalce v Jugoslaviji – sicer na frekvencah, ki so bile težko slišne ali motene (*External radio broadcasting and international understanding: broadcasting to Yugoslavia*, 1977, op. a.).

Po končanem magisteriju sem se lotil doktorata. Ne spomnim se več natančno, kdaj in kako sem se odločil za temo doktorata, ampak gotovo je pomembno vlogo odigrala konferenca AIERI (*Association Internationale des Etudes et Recherches sur l'Information et la Communication*, danes poznano predvsem pod akronimom IAMCR, *International Association for Media and Communication Research*, Mednarodno združenje za raziskovanje medijev in komuniciranja, op. a.) v Leipzigu leta 1974. Kar nekaj članov novinarske katedre iz Ljubljane nas je šlo na to konferenco in tam smo med drugim predstavili tudi raziskavo za Unesco. To je bila dotlej po številu udeležencev največja konferenca AIERI, čeprav za današnje pojme ne zares prav velika – bilo nas je nekaj več kot 250 iz skoraj 40 držav, največ dotlej iz vzhodnoevropskih držav, s posebej velikima rusko in vzhodnonemško delegacijo.

Kar mi je ostalo najbolj v spominu s konference, je bil konflikt na odprti sceni med Elisabeth Noelle-Neumann in Herbertom Schillerjem ter drugimi predstavniki političnoekonomske struje na sekciji o ekonomski temeljih in strukturi množičnih medijev. Političnoekonomska struja, ki je bila takrat zelo močna v AIERI, se je spopadla s konservativno strujo, ki jo je vodila Noelle-Neumann. In prav tam sem prvič jasno videl, kaj vse ima marksizem za povedati o komuniciranju in medijih, zlasti v ZDA in Zahodni Nemčiji. Do takrat sem imel glede tega precej omejeno predstavo, oblikovano med študijem, ki ni imel veliko povezav z marksističnimi prestopi k raziskovanju medijev.

Pred tem je bil moj pogled na raziskovanje medijev močno pod vplivom tako imenovane administrativne tradicije. Ko sem se julija 1971 zaposlil na fakulteti, sem šel tako rekoč prvi dan po zaposlitvi na poletno šolo o raziskovanju medijev na Dugi otok v Dalmaciji. Organizirali so jo Američani, bila je zelo metodološko usmerjena, zelo zanimiva, a tam ni bilo ne duha ne sluha

o kritični teoriji ali marksističnih pogledih na medije. Zato je bil potem Leipzig zame pravzaprav razkritje; tam sem prvič začel spoznavati, kaj za raziskovanje medijev pomeni »pravi« Marx, ne tisti uradni, ideološki, ki je prevladoval v Jugoslaviji. Ironija je bila, da je bila prav Univerza Karla Marxa v Leipzigu – in njegova dogmatska novinarska fakulteta – ena od referenčnih institucij pri oblikovanju programa študija novinarstva v Ljubljani.

Je študij novinarstva na ljubljanski fakulteti študente pripravljaj na potencialne napetosti s politiko?

Ne. V času mojega diplomskega študija bi težko govoril o napetostih med politiko in novinarstvom kot sistemskem problemu. To je bilo obdobje liberalizacije jugoslovanske družbe in takrat so bili odnosi med novinarstvom in politiko, če malo pretiravam, kot dobro utečen, naoljen stroj. Ni bilo sporov; tudi politični konflikti, ki so se kasneje pojavljali v zvezi s študijem novinarstva, dejansko niso zadevali novinarstva kot takega oziroma njegove vloge v družbi. Ti spori so se bolj nanašali na oddaljevanje študija od praktičnega, večinskega izobraževanja.

Napetosti med fakulteto in politiko v začetku sedemdesetih let so bile sicer le delno povezane s sistemom družboslovnega in novinarskega izobraževanja; predvsem so bile posledica konservativnih sprememb v sferi politike. V sedemdesetih letih je do spora s fakulteto prišlo po odstavitvi Staneta Kavčiča kot predsednika slovenske vlade jeseni 1972. Politične razmere so bile v tistem času v Jugoslaviji res volatilne. Tako je relativno liberalnim razmeram po brinskem plenumu 1966, na katerem je Tito obračunal z zagovorniki političnega in gospodarskega centralizma in trde roke, v začetku naslednjega desetletja sledil obračun z zagovorniki nacionalnega interesa republik in njihove večje avtonomije. V ta okvir sodi tudi takratni partijski obračun s fakulteto, ki je sledil modernizaciji pedagoške in raziskovalne usmeritve fakultete.

V liberalnem obdobju je na fakulteti leta 1968 začel delovati Center za raziskovanje javnega mnenja, ki je v anketni raziskavi »izmeril«, da je Kavčič med ljudmi popularnejši od Edvarda Kardelja in drugih visokih politikov starejše generacije. To je vzbudilo precej zamer v odnosu do Kavčiča in fakultete in najbrž kasneje tudi prispevalo k izsiljenemu odstopu Kavčiča. Temu je sledila afera 25 poslancev leta 1971, v katero je bila naša fakulteta spet neposredno vpletena. V razpravi o predlogu zakona o

volitvah članov predsedstva federacije iz Slovenije je bil v slovenski skupščini sprejet amandma, da kandidate poleg uveljavljene poti preko SZDL lahko predlaga tudi skupina 20 poslancev. Na osnovi tako oblikovane pobude 25 poslancev skupščine je dal soglasje h kandidaturi za člana predsedstva federacije član izvršnega sveta (oziroma slovenske vlade) in profesor na naši fakulteti Ernest Petrič, ki ga je 25 poslancev tudi formalno predlagalo. A že naslednji dan je umaknil soglasje, ker se z njegovo kandidaturo niso strinjali »ustrezni politični dejavniki«, o čemer sem kritično pisal v rubriki Brez ovinkov v *Teoriji in praksi* (»Demokratska načela v praksi«, *Teorija in praksa*, št. 8/9, avgust–september 1971, op.a.).

Po »obračunu« s tehnokratizmom in liberalizmom na 29. seji CK ZKS novembra 1972 je »padla« vlada Staneta Kavčiča. Po njegovem odstopu in aferi 25 poslancev se je politika lotila Kavčičevega intelektualnega zaledja, v katerega je sodila vrsta profesorjev na FSPN – Kavčič je bil v 60-ih letih tudi glavni urednik fakultetne revije *Teorija in praksa* –, med njimi naj omenim Zdenka Roterja, Ernesta Petriča, Veljka Rusa, Franceta Vrega, Vladimirja Arzenška, Janeza Jerovška, Tineta Hribarja, Nika Toša, Vlada Benka. Morda sem koga tudi izpustil. Vsebina izobraževalnih programov fakultete in skrb za njihovo prenovu, ki sta bili na videz temelj in povod kritike fakultete, sta bili v precejšnji meri pretveza za obračun s Kavčičevimi somišljeniki.

Od vsega začetka je bil na tem seznamu problematičnih kadrov zelo visoko France Vreg in skupaj z njim tudi novinarski študijski program. Glavni problem za politiko so bile Vregove ideje, da mora biti študij novinarstva avtonomen – podobno kot sociologija in politične vede – in temeljiti na znanstvenoraziskovalnem pristopu, kar naj bi ogrožalo njegovo družbenopolitično in idejno vlogo. Sporen je bil tudi Vregov doktorat in nato knjiga *Družbeno komuniciranje*. V tem delu, ki je bilo v Sloveniji in tedanji Jugoslaviji nedvomno pionirsko, je analiziral različne sociološke, socialnopsihološke in politološke modele komuniciranja, pretežno na podlagi knjig in člankov, objavljenih v ZDA, kjer seveda ni bilo najti marksističnih idej. Kot že rečeno, tudi jaz Marxa nisem odkril med študijem novinarstva in magistrskim študijem komunikologije v Ljubljani. V tistem času je bilo raziskovanje medijev – zlasti empirično – v veliki meri omejeno na ZDA in Veliko Britanijo ter dokaj administrativno usmerjeno.

Študij novinarstva je zasnoval France Vreg po obisku ameriških univerz, tudi Bogdan Osolnik je kot soustanovitelj obiskal Združene države Amerike. Pri študiju, na katerega so očitno res precej vplivali zgledi iz Zahoda, je šlo za kombinacijo socioloških, politoloških in komunikoloških temeljev ter »novinarske prakseologije«, kot je dejal Vreg. Kako vidiš takratni program danes?

Študij novinarstva je bil v času mojega študija organiziran tako, da so bili novinarski predmeti omejeni na tretji in četrti letnik. Prva dva letnika sta bila skupna za študente vseh smeri. Res je, da so bili v tem uvodnem delu študija nekateri seminarji ali podobne priprave za posamezne študijske smeri, vendar je velika večina predmetov v prvem in drugem letniku bila enaka za vse. V tretjem in četrtem letniku pa se je študij bolj specializiral. Takrat je bilo na novinarstvu precej prakseoloških predmetov, kot se je reklo v tistem času. Ti so potekali deloma na fakulteti, deloma pa kar v novinarskih redakcijah.

Tisto, kar je bilo za tisti čas značilno – danes deluje skoraj nepredstavljivo – je bilo to, da smo vsi študentje novinarstva hkrati že delali kot novinarji. Večina nas je imela honorarne pogodbe, nekateri so delali že zelo intenzivno. Še posebej na televiziji je bila ta dinamika močno prisotna. Kolega Boris Bergant je bil recimo že praktično polno zaposlen novinar, čeprav je bil še študent. Veliko kolegov, ki so prišli na študij tik pred menoj, je sodelovalo pri začetkih snovanja slovenskega televizijskega dnevnika. Prej je obstajal TV Obzornik, medtem ko so televizijski dnevnik pripravljali v Beogradu za vse republike in je bil v srbohrvaščini s slovenskimi podnapisi. Ko so se začeli resni pogovori o slovenskem televizijskem dnevniku, so se razvneli tudi precej vroči politični spori. Uvedba TV Dnevnika v slovenščini leta 1968 – leto dni po nastopu vlade Staneta Kavčiča – je namreč pomenila simbolni korak kot indikator rastočega slovenskega nacionalnega samozavedanja, ki je bil v Beogradu interpretiran kot nacionalizem. V pripravah na realizacijo nove osrednje informativne TV oddaje je nastala ogromna potreba po kadru, zato so začeli vključevati tudi študente.

Bistvena razlika je bila, da se je Obzornik osredotočal predvsem na lokalne novice, Dnevnik pa je zahteval bolj sistematično in profesionalno uredniško strukturo. Zato ni presenetljivo, da so bili študenti, ki so sodelovali pri tem procesu, tako obremenjeni,

da marsikdo med njimi ni nikoli diplomiral. Preprosto zato, ker jih je delo popolnoma posrkalo vase. V bistvu lahko rečem, da je prva generacija televizijskih novinarjev v Sloveniji – torej tista, ki na TV ni prišla iz radia – skoraj v celoti izhajala iz vrst naših študentov, ki so v novinarstvo vstopili že pred diplomo.

Ob študiju je bilo torej mogoče delati v novinarstvu.

Takrat je bilo to samoumevno in sodelovanje je močno spodbujalo dejstvo, da smo imeli študenti med študijem intenzivne stike z redakcijami, na primer v obliki obvezne študijske prakse. Hkrati je bil seveda to problem za študijski program, da je bilo toliko študentov pravzaprav polno zaposlenih v redakcijah, čeprav neformalno. Študij je zaradi tega trpel.

Že ob ustanavljanju fakultete so se pojavljali očitki, da novinarstvo ni znanost ali veda, temveč le veščina, stroka – in da v tem pogledu torej ni potrebno, da gre za samostojen študij. Zdi se, da so se te razprave pogosto ponavljale ...

To je bil verjetno tudi eden od razlogov, zakaj se je zlasti France Vreg zelo trudil postaviti teoretske, raziskovalne temelje novinarskega študija in s tem njegove večje avtonomije. To je sprožalo tudi napetosti znotraj FSPN, a kot pravim, so bile v nekem smislu produktivne.

Po eni strani je bilo v tistem obdobju koristno, da se niti majhne spremembe v predmetnikih niso mogle zgoditi brez razprave na znanstveno-pedagoškem svetu, ki so ga sestavljali vsi učitelji in asistenti šole oziroma fakultete. In če ni bilo doseženo soglasje, ni bilo mogoče napraviti nobene spremembe – ne v sociologiji, ne v politologiji in ne v novinarstvu.

A hkrati je bil novinarski študij zastopan v znanstveno-pedagoškem svetu z morda dvajset odstotki članov, preostali so bili sociologi in politologi. Številčno so bili sociologi v večini, čeprav so imeli v zgodnjem obdobju odločilno besedo politologi, ki so imeli najtesnejšo povezavo s CK-jem – v bistvu neposredno, nekateri so bili tudi člani CK-ja. Kadar so na novinarstvu predlagali neko inovacijo, so se pogosto pojavili ugovori in težko rečem, ali so bili vedno dobronamerni ali ne. Tomo Martelanc je bil recimo zelo uspešen pri pridobivanju raziskovalnih sredstev zunaj fakultete, zlasti na Unescu ali Sekretariatu za informacije v Beogradu. A ko je takrat predlagal ustanovitev lastnega centra za raziskovanje

medijev, je bila večina na fakulteti proti, češ da ni dovolj usposobljenih raziskovalcev – ne glede na to, da je tedanja Raziskovalna skupnost Slovenije vsaj od leta 1975 financirala raziskovalne projekte, katerih nosilci so bili člani novinarske katedre, čeprav v bistveno manjšem obsegu kot sociološke in politološke projekte.

Avtonomija novinarskega študija je bila v bistvu zelo omejena. Kadar je šlo za recimo tehnične zadeve v zvezi s posameznimi predmeti, ni bilo problemov. S tem se ni nihče ukvarjal. Kakršenkoli poseg v strukturo predmetnika ali v raziskovalno infrastrukturo pa je bil zmeraj deležen zelo velike pozornosti in številnih ovir. Najbrž je bila posledica tega, da se je Vreg zelo trudil internacionalizirati študij, in to v dveh pogledih. Zelo uspešen je bil v povezovanju ljubljanske fakultete, zlasti z zagrebško in beograjsko, in si je na ta način študij novinarstva bistveno izboljšal položaj. In ta trojček na političnih fakultetah je imel seveda bistveno več pogajalske moči. Magistrski študij v tistem obdobju, ki sem ga vpisal jaz, je bil skupen študij Beograda, Zagreba in Ljubljane, s skupnimi profesorji. Med drugim je imel zelo močno metodologijo, ki jo je predaval Pavao Novosel z zagrebškimi sodelavci. To je bilo prav v času, ko smo izvajali raziskavo za Unesco, oboje – in najbrž tudi še spomin na poletno šolo na Dugem otoku – pa me je spodbudilo, da sem uredil knjigo prevodov temeljnih metodoloških besedil z optimističnim naslovom *Gradivo za predmet metode v komunikoloških raziskavah, 1. del: Produkcija sporočil*, ki jo je izdala RTV Ljubljana leta 1973. Takrat sem o predmetu s tako vsebino v našem študijskem programu lahko le sanjal. No ja, so se pa sanje vsaj delno uresničile.

Poleg tega je Vreg podiplomski študij komunikologije postavil na teoretske temelje, ki jih v tistem času ni bilo mogoče najti praktično nikjer drugje kot v Združenih državah. Tam so imeli študij novinarstva že visoko institucionaliziran, kar je bil zgled za to, kako razvijati študij novinarstva na univerzi. Vreg je tako tudi ugotavljal, da je študij novinarstva tam povezan z raziskovanjem medijev in komuniciranja in da gre za široko raziskovalno področje, ki ga je prinesel k nam s svojim študijem, potem z doktoratom in s svojimi idejami o spremembah predmetnika. Vreg si je ves čas prizadeval za troedinost fakultete. Sociologija, politologija, novinarstvo oziroma potem komunikologija – izraz, ki ga je tudi on skoval v iskanju poimenovanja raziskovalne discipline, ki bi bila pandan sociologiji in politologiji. To, da mu je uspelo na

fakulteti in potem v Sloveniji uveljaviti novo disciplino kot enakovredno temeljnima disciplinama sociologiji in politologiji, je bil velik dosežek.

»Ne želimo vzgajati novinarskih birokratov,« je Vreg zapisal ob 20-letnici študija, ki je bil zgled za razvoj novinarskih programov v Zagrebu, Beogradu, Sarajevu in Skopju. Vreg je kritiziral dogmatskost in hermetičnost ideje o »enotni jugoslovanski šoli novinarstva«, medtem ko je zagovarjal »različnost v enotnosti«. Kaj natančno je mislil s tem premislekom?

V nekdanji Jugoslaviji je imel na področju izobraževanja novinarjev zelo močno vlogo Jugoslovanski inštitut za novinarstvo (JIN) v Beogradu s precej zaposlenimi. Izdajal je tudi strokovno-znanstveno revijo *Novinarstvo*. V sedemdesetih letih so organizirali veliko izobraževalnih seminarjev za novinarje iz neuvrščениh držav, potem ko je prišlo do pobude o ustanovitvi združenja tiskovnih agencij iz teh držav. JIN je imel pri tem pomembno vlogo, imeli so tudi veliko sredstev za raziskovanje. Po ustanovitvi novinarskih fakultet oziroma oddelkov na univerzah v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu in Skopju je prihajalo do trenj z inštitutom, ki ni bil akademska institucija, izvajal pa je izobraževalne programe v dogovoru z državo in nekaterimi redakcijami in se je trudil prepričati, da bi se študij novinarstva in raziskovanje decentralizirala.

V času, ko smo izvajali raziskovalni projekt za Unesco, smo imeli z beograjskim JIN kar hud spor. Inštitut nas je takrat prijavil zveznim organom, da s svojo raziskavo vsebin oddaj tujih radijskih postaj, ki oddajajo v Jugoslavijo, sovražniku razkrivamo zaupne informacije. Nekaj problemov je bilo, toda Tomo Martelanc je imel dovolj močno zaslombo v slovenski politiki – močnejšo kot kasneje Vreg –, tako da v Ljubljani ni bilo reakcije. Martelanc je namreč prišel na fakulteto po tem, ko mu je prenehal mandat republiškega sekretarja za prosveto in kulturo v slovenski vladi, pred tem pa je bil dopisnik iz Londona in glavni urednik TV programa RTV Ljubljana. Imel je torej zelo utrjen politični položaj, tako da v začetku sedemdesetih let, ko so v času Kavčiča iz Beograda prihajale obtožbe na njegov račun zaradi sodelovanja z Unescocom, v resnici niso mogle imeti kakšnih pomembnih učinkov.

**Inštitut za novinarstvo je tudi želel odpraviti »Vregovo here-
tično zahodno usmerjeno novinarstvo« in študij utemeljiti v
Beogradu.**

Poglaviten razlog je bil njihov strah, da izgubljajo monopol. Hkrati je bil to del že omenjenega konflikta s tako imenovanim liberalizmom. Ta je bil najostrejši v odnosu do hrvaškega »maspoka« – masovni pokret ali množično gibanje, kot so ga imenovali njegovi nasprotniki –, ki je nastal v hrvaški ZK v letih 1970 in 1971 kot odpor na unitarizem v gospodarskem, kulturnem in političnem življenju, podobno, a bolj izrazito kot v Sloveniji. JIN je bil viden predstavnik unitarističnih teženj in samoimenovani skrbnik pravovernosti novinarskega izobraževanja, kot ga je sam izvajal. V primerjavi z njim je bilo seveda Vregovo razmišljanje o komunikologiji kot temeljni vedi za novinarsko izobraževanje prav bogokletno. Podobno kot JIN ni zamudil priložnosti, da bi očrnil ljubljansko sodelovanje z Unescom, je tudi Vregovo knjigo zlorabil za kritiko novinarskega izobraževanja v Sloveniji.

JIN je sicer imel korenine v Diplomatsko-novinarski visoki šoli v Beogradu, skozi katero je v prvih letih po vojni šlo tudi veliko slovenskih družboslovcev. Tomo Martelanc je na njej diplomiral. France Vreg je na njej študiral v času, ko je delal v uredništvu *Borbe* v Beogradu in Ljubljani, a se je leta 1955 vrnil v Ljubljano in vpisal študij svetovne književnosti in literarne teorije na Filozofski fakulteti, kjer je 1961 diplomiral z nalogo o razvoju slovenskega feljtona.

Vreg je bil v konfliktu s politiko tudi leta 1974. Njegovo delo je bilo pod drobnogledom, ko je partija kritizirala odsotnost jasne marksistične in samoupravne socialistične usmeritve na fakulteti. Od petih preiskovanih profesorjev je le Vreg preživel partijske kritike brez neposrednih političnih posledic. Kako si ti kot nekdo, ki je bil takrat na fakulteti, doživiljal to obdobje?

Kot rečeno, konflikt med partijskim vodstvom in fakulteto je tlel od padca Kavčičeve vlade, razplamtel pa se je jeseni 1973. Franc Šali, takrat izvršni sekretar CK ZKS za znanost in kulturo, je še preden je o razmerah na fakulteti sklepalo predsedstvo CK ZKS, dan pred dnevom republike, 29. novembrom 1973, ki je bil v Jugoslaviji največji državni praznik, v *Delu* objavil izjemno kritičen prispevek o naši fakulteti. Naslovil ga je Brez tuje navlake in zaključil s pozivom univerzi, slovenski družbi in »subjektivnim

silam«, naj na fakulteti napravijo red. Na ta zapis je posebej ostro reagiral tedanji dekan fakultete Vlado Benko, ki je kasneje – po formalno končanem postopku idejnopolitičnega razčiščevanja s fakulteto – protestno odstopil kot dekan. Ob 50-letnici fakultete, leta 2011, je Benko o tem času spregovoril kot o najtežjem obdobju na njegovi življenjski poti. Spominjal se je zadnjega koraka pred odločilnim udarcem fakulteti, ko je kot dekan dobil poziv na pogovor s Kardeljem in Popitom, ki sta ga obvestila o partijski odločitvi glede štirih učiteljev, ki jih je bilo treba izključiti iz pedagoškega procesa.

Domnevam, da Vreg jeseni 1973 še ni vedel, da je bil med prvimi na seznamu tistih, ki naj bi se skrivali za rdečo fasado, kot je pisal Šali. Na sestanku aktiva ZK na fakulteti je protestiral, da Šali piše nekorektno do kolektiva, ki ga je v osnovi ustvaril centralni komite in v veliki meri ustanovni direktor šole Stane Dolanc. Dolanc je bil tedaj član CK ZKS, v drugi polovici sedemdesetih let pa tako rekoč drugi človek jugoslovanske zveze komunistov, takoj za Titom. Vreg je v Šalijevem pisanju videl le njegova osebna mnenja in je optimistično dvomil, da bi kdorkoli sprejemal stališča o fakulteti, ne da bi od fakultete prej dobil ustrezna pojasnila. Pavle Zrimšek je Šaliju odkrito očital stalinističen način delovanja.

Kmalu pa je postalo očitno, da je partijsko vodstvo razpravljalo o možnosti demontaže novinarskega študija in sankcioniranja Franceta Vrega. V dokumentih, v katerih je vodstvo partije ocenjevalo razmere in, kot so ugotavljali, oportunitizem na fakulteti, zaradi katerega naj ne bi prišlo do obračuna s tehnokratskimi tendencami iz tako imenovanega Kavčičevega obdobja, je bilo na prvem mestu izpostavljeno vprašanje zasnove učnega načrta s tremi disciplinami: sociologijo, politologijo in novinarstvom. To je pomenilo predvsem razrešiti vprašanje odnosa novinarstva do politologije in sociologije v fakultetnem študijskem programu. Hkrati se je France Vreg znašel v skupini tistih učiteljev fakultete, o katerih bi na fakulteti morali razpravljati – o njihovi tako imenovani idejni, moralno-politični in strokovni kvaliteti – in se odločiti, kdo še lahko ostane na fakulteti.

Mene je aktiv ZK pedagoških delavcev FSPN leta 1974 izvolil za sekretarja; na tem mestu sem nasledil Tineta Hribarja. Aktiv je imel kakšnih trideset članov, velika večina so bili učitelji, jaz pa sem bil ob izvolitvi najmlajši član aktiva. Komaj sem postal

asistent in že sem bil sekretar aktiva ZK na fakulteti. Skratka, vsa profesorska nomenklatura je bila pod menoj [smeh], kar kaže na to, kakšen status je imela Zveza komunistov na fakulteti. Aktiv se je v tistih kriznih časih pogosto sestajal, običajno v večernih urah. Slovensko partijsko vodstvo je od aktiva pričakovalo, da bo sledil njegovi kritiki fakultete, vključno z zahtevami po kadrovskih spremembah.

V razpravah na fakulteti do rezultatov, ki jih je pričakovalo vodstvo ZK, ni prišlo. Izvršni komite partijskega predsedstva je ugotovil, da so ostala »nerešena« vprašanja programske zasnove fakultete, vsebinske usmerjenosti nekaterih disciplin in idejnopolitične usmerjenosti nekaterih profesorjev, in ocenil, da je bila to posledica kompromisarstva in oportunizma med člani ZK na fakulteti. V oceni so bili izraženi posebej ostri pomisleki glede profila diplomantov novinarstva v izobraževalnem programu fakultete, še zlasti tako imenovano idejnopolitično vprašanje. Čeprav kritika na račun programa novinarskega študija ni bila povsem neutemeljena in smo se na katedri tudi sami zavedali problemov, ki so bili v veliki meri povezani z dejstvom, da se je študij novinarstva komaj začel, pa je bila glavna ost kritike usmerjena v zahtevo, da mora novinar poleg »tehnike sporočanja« obvladati »na marksizmu zasnovano« družboslovno znanost in »področja družbene prakse«, o katerih piše. Praktično bi to pomenilo, da bi bil paket novinarskih predmetov dodatek drugim (temeljnim) smerem na fakulteti, predvsem na podiplomskem študiju.

Precejšen del kritike pa je bil povsem ideološke narave. Ocenjevalce je posebej motil nekritično povzemanje nemarksističnih družbenih teorij in koncepcij ter preobremenjenost izobraževalnih vsebin z meščanskimi teorijami in modeli, kot so pisali v oceni. Še zlasti je to zadevalo izbor študijske literature pri nekaterih temeljnih predmetih, kot so pisali, kjer so prevladovala dela meščansko orientiranih avtorjev, zapostavljena pa naj bi bila marksistična literatura in literatura »tvorcev naše samoupravne teorije in prakse«.

Vodstvo partije je od fakultete pričakovalo »brezkompromisno politično razčiščevanje« z neustrezno idejno usmerjenimi nosilci predmetov, ki naj bi razvrednotili družbeno vlogo fakultete, in terjalo »boj proti oportunizmu«, še zlasti, ker da oportunizem ni bil osamljen pojav na FSPN, ampak so ga ugotavljali tudi na drugih fakultetah. Oportunizem je bil v tistem času milejša oznaka

za razrednega sovražnika; v primeru FSPN se je nanašala na fakultetno nasprotovanje kakršnim koli političnim konsekvencam razprav o idejnih vidikih izobraževalni programov. Ko do tega ni prišlo, je predsedstvo ZKS imenovalo posebno skupino, ki naj bi pripravila oceno »idejno-političnih razmer v osnovni organizaciji ZK« ter predsedstvu predlagala ukrepe za izboljšanje razmer. Med 15 člani te skupine je bil tudi Bogdan Osolnik. Osolnik je bil med ustanovitelji katedre za novinarstvo, mednarodno uveljavljen predavatelj na področju javnega mnenja in medijev, leta 1957 je bil tudi med ustanovitelji Mednarodnega združenja za raziskovanje medijev in komuniciranja (AIERI). Skupaj s Francetom Vregom in Tomom Martelancem je organiziral tudi velik mednarodni simpozij *Mass Media and International Understanding* – prav v času, ko so sovjetske sile vkorakale v Češkoslovaško. Kasneje je bil član ugledne MacBridove komisije pod okriljem Unesca in soavtor njenega odmevnega poročila *Mnogo glasov, en svet* (*Many Voices, One World*, 1980, op. a.), prevedenega v več kot trideset jezikov.

Imel pa je Osolnik tudi nesporen ugled v politiki. Na Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju leta 1943 je bil predsednik delovnega predsedstva. Po koncu vojne se je posvetil novinarstvu, kulturi in diplomaciji. V času priprav in izvedbe prvega srečanja voditeljev neuvrščenih držav v Beogradu v letu 1961 je bil minister za informiranje SFR Jugoslavije. Bil je tudi sodnik ustavnega sodišča SR Slovenije. Skratka, novinarska katedra je imela v tej partijski skupini z Bogdanom Osolnikom tako rekoč svojega »delegata«, čeprav takrat ni več predaval na fakulteti.

Imenovane so bile tudi podskupine za pregled in oceno stanja na posameznih študijskih področjih, torej na sociologiji, politologiji in novinarstvu. Za »novinarsko skupino« bi lahko rekel, da je bila dovolj korektno sestavljena, saj so bili v njej poleg Osolnika med drugim tudi Tomo Martelanc, Slavko Fras (v tistem času zunanjepolitični komentator v *Delu* in kasnejši dolgoletni urednik *Naših razgledov*), Franc Šetinc (urednik časopisa *Komunist* in predavatelj na novinarski katedri, sicer pa tudi viden politik). Šetinc se spomnim kot edinega politika, ki me je podpiral v »afe-ri« z reportažo v *Tovarišu* in je v dogovoru z menoj v Novo mesto poslal novinarja *Komunista*, da je preveril kupoprodajne malverzacije in o tem tudi pisal.

Vreg je bil, kolikor se spomnim, pozvan, da na marksističnem centru predstavi svoje poglede na kritike. Sodeč po reakcijah partijskega vodstva, je s svojo razpravo še prilil olja na ogenj kritike, saj je trdno zagovarjal svoja stališča in, kot je dejal, kot komunist vztrajal pri strpnem razpravljanju. Toda njegov nastop je bil ocenjen kot oportunističen, češ da naj bi nekritično poveličeval dosežke fakultete, in tako je pristal med glavnimi »osumljenci«. Za Vrega se je ta kalvarija srečno končala, saj v končni verziji partijskih sklepov njegovega imena ni več bilo med štirimi učitelji, za katere je partijsko vodstvo sklenilo, da jim je treba odvzeti pravico do predavanj, dva med njimi pa tudi izključiti s fakultete in ju prezaposliti na Inštitut za sociologijo.

Glavno vlogo pri tem, da poročilo za Vrega ni bilo obremenilno, je imel Bogdan Osolnik.

Da, o tem sem prepričan. Poleg tega je bila najbrž pomembna razlika v prid Vregu in Roterju v tem, da sta bila partizana, medtem ko so bili drugi »grešniki« mlajša generacija, ki ni imela takih vezi s partijsko elito. Vreg je rad omenjal Vido Tomšič, on je bil na ti z vsemi, saj so bili skupaj v partizanih. Tako da je bil to vendarle drugačen odnos.

Vreg je bil sicer v svojih novinarskih časih pogosto v konfliktu s politiko, že v partizanskem obdobju med vojno, od leta 1942 naprej – zaradi svoje načelne kritičnosti, pa tudi zato, ker je imel težave s poslušnostjo, kot je bilo zapisano v njegovi partijski kadrovski oceni. Po vojni je imel poleg tega grenko izkušnjo, ki jo je v bistvu dobro preživel. Kot sekretar agitpropa Oblastnega komiteja za slovensko Koroško je ostal v angleški okupacijski coni v Avstriji. Angleži so ga avgusta 1945 aretirali in vojaško sodišče ga je zaradi vohunstva obsodilo na 9 mesecev zapora, ki ga je prebil v Celovcu in Gradcu. Ko so ga izpustili, je za kratko prišel v Slovenijo, potem pa je bil poslan – tokrat legalno – na Dunaj, kjer je bil med drugim urednik *Slovenskega vestnika*.

Kakorkoli, pri pojasnjevanju študijskih in raziskovalnih zasnov in zagovarjanju Vregovih zamisli o novinarskem izobraževanju je nedvomno imel ključno besedo Osolnik kot član partijske komisije. Ocena Vregovega delovanja tudi ni mogla mimo njegove mednarodne karijerne uspešnosti. Omenjena organizacija velikega mednarodnega simpozija o množičnih medijih in mednarodnem komuniciranju na ljubljanski univerzi leta 1968 je bila

za Slovenijo pomemben dogodek. Nihče drug na fakulteti ni mogel v tistem obdobju pripraviti tako mednarodno odmevnega znanstvenega srečanja, kot ga je uspelo pripraviti njemu v sodelovanju z Osolnikom in Martelancem. Uredil je tudi publikacijo s prispevki okoli petdesetih avtorjev z vsega sveta (*Mass Media and International Understanding*, 1969, op. a.). To bi bila danes ugledna publikacija, ki bi jo gotovo lahko izdal pri mednarodni založbi. V tistem času seveda nikomur ni prišlo niti na misel, da bi kaj takega poskušal izdati v tujini.

In podobno je bilo potem z Vregovo knjigo *Družbeno komuniciranje*. Vreg je svojo disertacijo, ki je v knjižni obliki izšla leta 1973 in prišla na udar partijske kritike, zagovarjal v obdobju, ko McQuailovega bestselerja *Mass Communication Theory* ni bilo še nikjer. Leta 1982 je McQuail s Svenom Windahlom izdal drobno publikacijo *Communication Models for the Study of Mass Communication*, leta 1983 *Reader in Mass Communication Theory* in šele leta 1987 prvo izdajo *Mass Communication Theory* s kasnejšimi brezštevilnimi ponatisi, prevodi in dopolnitvami. Če primerjaš McQuailovo in Vregovo knjigo, sta v bistvu isti zgodbi, samo da je Vreg svojo knjigo, ki je prva sistematična in še danes ena najpreglednejših predstavitev razvoja komunikoloških teorij, napisal mnogo prej. In da jo je on izdal v slovenščini.

Kaj je epilog čistke FSPN-ja sredi sedemdesetih let pomenil za fakulteto in njen odnos s politiko do razpada Jugoslavije?

Ne čudi me, da politika ni bila navdušena nad Vregovimi prizadevanji, in razumem, da jim to ni bilo všeč. To pač ni bilo to, kar si je politika predstavljala od študija novinarstva. Ideja politike je bila, da je to šola, namenjena izobraževanju njenih kadrov, kar je sicer odlična ideja. Ob tem se spomnim na Maxa Webra in njegova razmišljanja o novinarjih in politikih, ki so še danes zelo poučna. Novinarstvo je bilo tradicionalno bazen za politične kadre, zlasti za levo usmerjene. Samoumevno je, da politika vidi v novinarstvu neki bazen za svoje kadre, saj s tem razrešuje paradoks, kot je pisal Weber, da politika svojih profesionalcev – razen tistih, ki slučajno sedijo v parlamentu – nima. In tisti se itak lahko menjajo vsak mandat, tako da trdna partijska struktura oziroma politična struktura potem ostane samo še partijska birokracija, kar dela politiko brezperspektivno. To, da partiji pride na misel, da rabi neko izobraževalno institucijo, je hvalevredno. Problem je bil, da

so imeli ljudje, ki jih je partija postavila za učitelje na partijski šoli, znanstvenoraziskovalne ambicije in so skladno s tem hoteli oblikovati tudi izobraževalne programe – torej po mednarodnih znanstvenih, ne pa lokalnih idejnopolitičnih kriterijih. Zaradi tako različnih ciljev je tako rekoč nujno prišlo do konflikta, ki pa se je dolgoročno razrešil v prid znanstvenega razvoja fakultete.

Ob razumevanju nezadovoljstva politike nad razvojem fakultete se mi zdi pomembno znova poudariti, da je ta institucija nastala po volji politike zunaj univerze, čeprav bi lahko nastala znotraj univerze. Vprašanje je samo, kdo je hotel tako izobraževalno institucijo ustanoviti. Predstavljam si, da v tistem času establišmentu na univerzi ni prišlo na misel, da bi z idejo ustanavljanja fakultete, na kateri bi razvijali sociologijo, politične vede in novinarstvo, v bistvu šel izzivati politiko. Politiki v tistem trenutku to gotovo ne bi bilo všeč, in zakaj bi si kdo s tem grenil življenje? Tudi kasneje, ko je imela FSPN težave s politiko, so se na univerzi delali, kot da nas ni, čeprav je FSPN že leta 1970 postala deseta članica Univerze v Ljubljani. Fakultetni dvojni oziroma ambivalentni status – na univerzi in v odnosu do partije – v prvih letih obstoja bi morda lahko primerjali s statusom, ki ga je dobila Teološka fakulteta – na univerzi in v odnosu do cerkvene hierarhije – s ponovno vključitvijo v Univerzo v Ljubljani leta 1992.

Problem je, da je tak dvojni status povezan s specifičnimi cilji dveh institucij, ki se sicer nujno ne izključujejo, toda v primeru FSPN zaposleni na fakulteti tega dvojnega statusa nismo sprejemali, ker so bili cilji preveč različni, v bistvu izključujoči se. Kar je bila v očeh velike večine zaposlenih na fakulteti optimalna smer razvoja, je bila za partijske ocenjevalce zgolj »tuja navlaka za rdečo fasado«. Cilji so bili preveč različni, da bi lahko dosegli soglasje o razvoju.

Kasneje so se ti spori s politiko nekako zgladili tudi tako, da je fakulteta ustanovila oz. pripojila Center za družbeno-politično izobraževanje. To je bil znova neke vrste paradoks, ker je ta center imel funkcijo, da bi izobraževal kadre, ki jih potrebuje politika, in dejansko ni imel povezave s fakultetnim študijem. Kakorkoli, odnosi s politiko so se v tem obdobju normalizirali do te mere, da je Vreg leta 1979 postal dekan fakultete, leta 1981 pa ga je nasledil Zdenko Roter, medtem ko je bil Vreg izvoljen za prorektorja univerze. Profesorja Veljko Rus in Tine Hribar sta se leta 1985 vrnila na FSPN.

V času, ko je bil profesor Vreg dekan fakultete, ste trije člani novinarske katedre zapustili fakulteto.

Tako je. Najprej je Breda Pavlič odšla na Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju in kasneje na Unesco v Pariz, potem je Tomo Martelanc postal direktor Narodne in univerzitetne knjižnice ter na tem mestu ostal do upokojitve, jaz pa sem istočasno prevzel mesto direktorja Centra za raziskovanje samoupravljanja pri Zvezi sindikatov Slovenije. Z Bredo sva iskala boljše možnosti za raziskovanje, ki jih v okviru novinarske katedre na fakulteti ni bilo. Tomo pa je najbrž imel dovolj odporov zoper ustanovitev raziskovalnega centra, kar je sicer čez nekaj let – takrat sem se sam že vrnil na fakulteto – uspelo Vregu s Centrom za raziskovanje družbenega komuniciranja.

Na sindikate sem prišel po dogovoru s predsednikom Vinkom Hafnerjem in moram reči, da so bile razmere za raziskovanje, zlasti empirično raziskovanje, res ugodne – tako v smislu raziskovalnih vsebin kot finančnih možnosti. Bilo je prelepo, da bi lahko dolgo trajalo. Ko je bil za predsednika sindikata izvoljen Marjan Orožen, ki je bil pred tem policijski minister, so se razmere hudo poslabšale.

Počilo je, ko smo pred kongresom sindikata leta 1981 kot naš prispevek k razpravam na kongresu izdali publikacijo *Delavci o svojem družbenem položaju*. V drobni knjižici so bili objavljeni podatki iz mnenjskih raziskav, tudi o tem, kaj delavci mislijo o sindikatu in kaj bi moral sindikat delati. In seveda so bila notri tudi mnenja, ki niso bila skladna s tem, kar je takrat bilo politično zaželeno. Medtem ko je bil Hafner dovolj liberalen človek in smo z njim odlično sodelovali, predvsem pa nam je pustil proste roke pri raziskovanju, je bilo z Orožnom praktično od prvega dne, ko je prišel za predsednika, povsem drugače.

S predkongresno publikacijo, ki smo jo pripravili brez vednosti predsednika, je nastal velik problem. Orožnu mnenja delavcev niso bila všeč in so publikacijo preprosto zaplenili. Ne samo, da je nismo smeli razdeliti delegatom na kongresu, vse izvode so dali v bunker, o njej pa so zaupno obvestili le predse-dnike občinskih sindikatov. Tega dopisa s pojasnilom, zakaj je bila publikacija prepovedana, mi ni uspelo videti, ampak situacija me je močno spominjala na že videno v letih 1973–74. Jaz sicer ob zaplembi publikacije nisem dobil odpovedi, tudi predloga, naj odstopim kot direktor, ne. Ampak situacija je postala povsem

nevdržna, ker je vodstvo sindikata centru ukinilo vsa sredstva za empirično raziskovanje. Avtonomija, ki smo jo imeli v raziskovanju v času Hafnerja, je čez noč izginila, s tem pa tudi smisel moje službe na sindikatih.

Tega leta je Franceta Vrega kot dekana fakultete nasledil Zdenko Roter, Vreg pa je odšel za prorektorja ljubljanske univerze. Roter je moje delo spremljal že od študentskih let, ko sem pisal za rubriko Brez ovinkov v *Teorijo in prakso*, ki jo je urejal. Ko sem odhajal na sindikat, me je ob slovesu opozoril, naj ne bom naiven in naj se zavedam, da imam še vedno tri črne pike v »kadrovske mapi«, s čimer ja najbrž hotel reči, da se podajam na negotovo pot. No, imel je prav.

Kmalu potem, ko je jeseni 1981 postal dekan, je Roter prišel na obisk k meni na center, skupaj s Tomom Korošcem, ki je bil takrat predstojnik Oddelka za komunikologijo. Z Vregovim odhodom na univerzo – čeprav je še vedno predaval na fakulteti – so se kadrovske težave oddelka še stopnjevale. Jaz sem sicer ves čas, ko sem bil zaposlen na sindikatih, imel tudi predavanja na fakulteti, sicer v zmanjšanem obsegu, in ker so bila med mojim rednim delovnim časom na sindikatih, zanje nisem hotel honorarja. Zdenko in Tomo sta prišla k meni s prošnjo in ponudbo, naj se vrnem na fakulteto, da bi po Vregovi upokojitvi prevzel temeljna komunikološka predmeta Osnove komunikologije in Javno mnenje, ki ju je predaval. Glede na takratno izrazito nenaklonjenost vodstva sindikatov centru in raziskovanju je bila ta ponudba zame kar rešilna bilka in kmalu smo se dogovorili, da se jeseni 1982 – po slabih treh letih vodenja sindikalnega centra – vrnem na fakulteto.

V tem obdobju in vse do njune upokojitve sta pomembno zaznamovala razvoj študija tudi Tomo Korošec in Manca Košir. Na katedro sta prišla sredi sedemdesetih let in v naslednjih desetletjih razvijala nova področja in predmete ter uvedla prihodnjo generacijo sodelavk in sodelavcev na novinarskem programu.

Tomo je prišel na katedro kot pomembna okrepitev novinarskega študija. Novinarski študij je imel od vsega začetka v programu tudi dva jezikoslovna predmeta – Slovenski jezik I in II – katerih nosilka je bila prof. Breda Pogorelec s Filozofske fakultete. Vreg si je ves čas prizadeval, da bi katedra dobila rednega učitelja za

slovenski jezik, ki pa potem ni prišel iz vrst sodelavcev Brede Pogorelec, pač pa je bil to Tomo Korošec, ki je bil v sedemdesetih letih asistent pri profesorju Jožetu Toporišiču na ljubljanski filozofski fakulteti. Leta 1978 se je zaposlil na FSPN in začel predavati slovenski knjižni jezik in stilistiko poročevalstva.

Manca je prišla na fakulteto leto kasneje – prav v času, ko sva s Tomom Martelancem odhajala s fakultete. Postala je asistentka in predavateljica pri več predmetih, katerih nosilec je bil dotlej Tomo Martelanc, njen mentor pri diplomski nalogi o intervjuju. Tistega leta je zaključila magistrski študij v okviru marksističnega centra pri profesorju Borisu Majerju z nalogo o marksistični teoriji kulture. Po doktoratu pri Vladimirju Bitiju v Zagrebu in docenturi je oblikovala vrsto specialističnih novinarskih predmetov, na primer novinarsko etiko, novinarski diskurz, pa tudi vzgojo za medije.

V osemdesetih letih je kot del splošne jugoslovanske reforme tako imenovanega usmerjenega izobraževanja na fakulteti potekala obsežna prenova in oblikovanje novih »vzgojno-izobraževalnih programov« ali VIP-ov. Med drugim je poleg VIP novinarstvo nastal VIP Komunikologija z dvema smerema – teoretsko-metodološko in tržnim komuniciranjem. V novinarskem študiju je bilo več novih strokovnih predmetov in več novinarskih predmetov že v prvih dveh letnikih, študentje pa so dobili tudi možnost vpisovati novinarski študij kot dvopredmetni študij v povezavi s študijem na Filozofski fakulteti.

Sredi osemdesetih let sem tesno sodeloval s skupino sociologov, zlasti z Zdravkom Mlinarjem, pri oblikovanju študijske smeri za družboslovno informatiko, ki je kasneje postala samostojen program, kar sicer ni bilo v skladu z našimi izhodiščnimi zamislimi. V tem sodelovanju sem zasnoval in vrsto let predaval obsežen temeljni predmet (v obsegu 90 ur predavanj in seminarjev) Sociologija informacijskih procesov. To je bil čas vzpona informacijskih dejavnosti in tudi pri nas so se pojavljali prvi osebni računalniki. Spomnim se, da mi je v času, ko smo imeli državljani zaradi ekonomske krize v Jugoslaviji na bankah blokirana privarčevana (pretežno na črnem trgu kupljena) devizna sredstva, banka odobrila dvig dva tisoč mark, da sem v Nemčiji kupil Amstrad-Schneiderjev računalnik oziroma *personal computer word-processor* Joyce. No, kmalu so sledili pravi osebni računalniki in internet, ki so ne nazadnje radikalno spremenili tudi značaj in vloga novinarstva in klasičnih medijev.

Proces takratne prenove se je zaključil še s preimenovanjem fakultete v Fakulteto za družbene vede v prvih mesecih mojega dekanovanja. Že pred tem se je prvotna katedra za novinarstvo preoblikovala v oddelek za komunikologijo s tremi katedrami: za novinarstvo, za komunikološke teorije in za tržno komuniciranje. Po vrnitvi na fakulteto sem leta 1983 kot vršilec dolžnosti in po tem predstojnik prevzel vodenje Centra za raziskovanje družbenega komuniciranja. Kot član in predstojnik katedre za komunikološke teorije v oblikovanju programa novinarskega študija potem nisem več neposredno sodeloval. Je pa bilo veliko razprav, pa tudi sporov glede razlik in povezovanja – predvsem seveda glede skupnih predmetov – med posameznimi smermi oziroma kasnejšimi programi tako znotraj komunikološkega oddelka kot na celotni fakulteti.

Z razpadanjem Jugoslavije in globokimi družbenimi spremembami se je spremenil tudi program na fakulteti z novim imenom Fakulteta za družbene vede. Kaj so bile v tem obdobju poglobitve spremembe?

Bistvena sprememba je bila avtonomizacija fakultetnih enot in izobraževalnih programov. Pojavili so se paralelni programi in avtonomija programov se je bistveno povečala. To je bil pomemben odklon od dotlej veljavnega dogovora o kombiniranju študijskih programov v prvih dveh letnikih, saj sta tretji in četrti letnik postala izključna domena oddelkov in kateder.

Po eni strani je bilo to dobro, saj je omogočalo razvoj specifičnih znanj, po drugi strani se je to v naslednjem koraku, z bolonjsko reformo, pokazalo kot slabost, ker je avtonomizacija programov na koncu pomenila preveliko neodvisnost in posledično razdrobljenost. Programi so se začeli razvijati, kot da bi bili samozadostni. Kaj sploh povezuje te programe v skupen družboslovni študij na fakulteti, postaja precej nejasno. V zgodnejšem obdobju so fakultetni študijski programi izhajali iz skupnih teoretskih in konceptualnih temeljev, ki so jih zagotavljali obči predmeti, kot so bili sociologija, politologija, komunikologija, filozofija, politična ekonomija, antropologija, novejša zgodovina in socialna psihologija. Ne nujno v enakem obsegu za vse programe, pa vendarle so zagotavljali študentom temeljni vpogled v ključna teoretska vprašanja družboslovnih ved.

Tako kot v naravoslovju in tehniki ni študija brez matematike, fizike in kemije, v družboslovju ne bi smelo biti programov brez temeljnih znanj s področij, kot so filozofija, zgodovina, antropologija. To je še zlasti pomembno v dobi interneta in prav posebej umetne inteligence, ki vsem uporabnikom na svetu omogoča dostop do nekega standardiziranega razumevanja družbenih procesov, od katerega lahko postanemo usodno odvisni, če te standardizacije ponujenega razumevanja nismo sposobni prepoznati in kritično vrednotiti. Zato študenti danes bolj kot kadarkoli potrebujejo temeljna znanja, ki bi jim omogočala prepoznavati in razumeti vzroke, značilnosti in posledice sodobne epistemske krize ter načine, kako jo je mogoče razreševati. Kako lahko novinar poglobljeno piše in oblikuje mnenje o katerem koli problemu sodobnega sveta, če nima znanja iz novejše zgodovine, socialne filozofije, politične ekonomije ali če ne pozna temeljnih idej, ki so bile gibalno razvoja demokracij in javnosti?

Z internetom, družabnimi mediji in umetno inteligenco postaja neposredno ogrožena tradicionalna vloga novinarjev in medijev kot posrednikov med državljani in oblastjo. Ta njihova izjemno kompleksna vloga, ki se je izoblikovala skozi 19. in 20. stoletje, je zaradi novih komunikacijskih in epistemskih tehnologij povsem spremenjena in hkrati eksistenčno ogrožena. Brez ustrezne usposobljenosti bodo novinarji in mediji postali podaljški teh tehnologij, namesto da bi bili njihovi usmerjevalci.

Druga značilna sprememba v tem obdobju je bila »metodologizacija študija«, kot bi lahko temu rekli. V osemdesetih letih je bila metodološka perspektiva zelo poudarjena, najbolj je prišla do izraza v oblikovanju nove statistično-informatične smeri na sociologiji, pa tudi v oblikovanju teoretsko-metodološke smeri komunikologije. To, da je naša fakulteta v času, ko še na tehničnih fakultetah praktično nismo imeli računalnikov, imela že na začetku sedemdesetih let svoj računalnik, ki je izjemno olajšal in pospešil statistično analizo podatkov v empiričnem raziskovanju, je bil neverjeten dosežek. Statistične analize besedil v Unescovi raziskavi sploh ne bi mogli izvesti, če ne bi imeli takih računalniških zmogljivosti. Naklonjenost razvoju metodologije na fakulteti sicer ni bila deležna obče podpore, zlasti del politologov je temu nasprotoval iz strahu pred teoretskim osiromašenjem študija. Novinarska katedra je bila precej indiferentna do tega, čeprav sta

imela tako Vreg kot Martelanc ves čas zelo naklonjen odnos do empiričnega raziskovanja.

Danes mislim, da je bila priložnost za diverzifikacijo in avtonomizacijo programov na neki način zlorabljen, kar se je kasneje pokazalo – po mojem prepričanju – z bolonjsko reformo v začetku tega stoletja. Če primerjam potek spreminjanja programov z bolonjsko reformo v primerjavi z delovanjem znanstveno-pedagoškega sveta v sedemdesetih letih, moram govoriti o intelektualni regresiji. Fakulteta ni bila več sposobna argumentirane razprave o temeljih univerzitetnega družboslovnega izobraževanja. Pojavljale so se nove predmetne skupine, izginjali so temeljni predmeti – brez vsebinske razprave. Kronski dokaz nekompetentno izpeljane bolonjske reforme je zame v tem, da je bilo za najpomembnejše izhodišče preoblikovanja študijskih programov sprejeto načelo, da morajo imeti vsi predmeti enako število ur oziroma kreditov. Seveda je jasno, da je razprava o vrednosti in pomembnosti posameznih predmetov zahtevna, dolgotrajna in verjetno konfliktna. A kot sem dejal za sedemdeseta leta, so take razprave produktivne in nujno potrebne. Če želimo razvijati znanstvene discipline, moramo iskati odgovore na ključna vprašanja. Da bi to lahko storili, pa moramo najprej ugotoviti, katera vprašanja so ključna in katera manj pomembna. Če zaradi božjega miru pristanemo na to, da je vse enako pomembno, potem smo na dobri poti, da bo vse postalo nepomembno.

France Vreg je ob 40-letnici študija novinarstva Marku Milosavljeviću v intervjuju dejal, da se je študij »znašel pod prevelikim vplivom« katedre oziroma oddelka za komunikologijo in da bi moral biti samostojen. Odnose med novinarstvom in komunikologijo na fakulteti so v preteklih desetletjih zaznamovale napetosti. Kako te odnose vidite danes?

Konec osemdesetih let je bil vzporedno s samostojnim programom novinarstva zasnovan program komunikologije z dvema usmeritvama. Razširitev študijske ponudbe – takrat je bil oblikovan tudi nov program kulturologije – ob hkratnem preimenovanju fakultete leta 1991 je morda objektivno omejila možnosti širitve novinarskega študija in je lahko vzbujala vtis zmanjševanja njegovega pomena. Vendar to vsekakor ni bil namen sprememb, ki so šle v smeri odpiranja novih študijskih in zaposlitvenih perspektiv na fakulteti. Uvedba bolonjskega študija

jeseni 2005 je – po mojem prepričanju nesmotrno, kot sem že dejal – uravnilovsko uredila odnose med programi in predmeti. Po eni strani imajo vsi predmeti od prvega do zadnjega enako število kreditov, po drugi strani imajo katedre monopol nad odločanjem o vsebini programov in smeri. Glede na to, da nisem vključen v nobeno katedro, ne morem vedeti, kako potekajo razprave in odločanje o izvajanju programov. Kot zunanji opazovalec imam vtis, da med katedrami in programi – ne le na oddelku za komunikologijo – ni usklajevanja in sodelovanja. Ne vem, da bi na fakultetni ravni po zadnji dokaj tehnični reformi bolonjskega študija – spremembi sistema 4 + 1 (štiriletni dodiplomski in enoletni podiplomski študij, op. a.) v 3 + 2 (triletni dodiplomski in dvoletni podiplomski študij, op. a.) – potekala razprava o razvojnih smereh študija, čeprav so po mojih ocenah s hitrim razvojem generativne umetne inteligence razmere kritične tudi z vidika izobraževanja in zaposlovanja družboslovcev.

Z bolonjsko reformo pred dobrima dvema desetletjema se je na oddelku za komunikologijo razpravljalo o modelu, ki bi na prvi stopnji ohranjal program komunikologija kot jedrni, samostojni univerzitetni študij novinarstva pa bi se ohranil le na drugi stopnji kot nekakšna specializacija. Kaj so bile glavne težnje v ozadju teh premislekov?

Takih razprav ali predlogov se ne spominjam. Prenos novinarskega študija na podiplomsko raven je bil eden izmed predlogov v času partijske kritike fakultetnih programov v sedemdesetih letih. Kasnejše oblikovanje komunikološkega izobraževalnega programa ni posegalo v prvotno zasnovo in izvedbo novinarskega študija. Glede na to, da je šla zelo pohitrena bolonjska reforma na naši fakulteti od vsega začetka v smeri 4 + 1, bi bila ideja, da bi celoten program izobraževanja novinarjev na univerzitetni ravni oklestili na eno leto podiplomskega študija kot zgolj dodatek štiriletnemu študiju – na primer komunikologije – na prvi stopnji, povsem nesmiselna pa tudi nerealna. Poleg tega bi bila to prav obratna pot, kot je šel razvoj komunikologije, ki se je začel leta 1971 kot podiplomski študij in se kasneje oblikoval tudi na dodiplomski stopnji. Študij novinarstva je bil postavljen na drugačne temelje od vsega začetka in – če izvzamem obdobje hudih političnih pritiskov na fakulteto – nikoli ni bilo sporno, da morajo študenti dejansko vstopiti v študij novinarstva čim prej. Drugo in seveda

legitimno je vprašanje, katere izobraževalne vsebine so »jedrne« ali temeljne za novinarstvo. A kot rečeno, o teh vprašanjih ob bolonjski reformi na fakulteti žal ni tekla razprava.

V intervjuju za *Naše razglede* leta 1990 si dejal v zvezi z novinarstvom, da bi morali biti diplomanti »alternativni novinarji«. Ugotavljal si, da so prehitro okuženi s tistim, kar dejansko je, in prehitro prenehajo razmišljati o tem, kaj bi dejansko lahko bilo. Ali so diplomanti sodobnega novinarskega študija kaj bolj »alternativci«, kot so bili v preteklosti?

Ta moja izjava je bila odgovor na pritiske, da naj bi bil novinarski študij oblikovan tako, da so diplomanti neposredno uporabni, torej predvsem tehnično, da ne rečem administrativno, usposobljeni na obstoječih delovnih mestih v uredništvih. Za zadnje obdobje težko rečem. Pred nekaj leti je neka kolegica pri meni delala seminar-sko nalogo in mi je zgrožena pripovedovala, pod kakšnimi pritiski, predvsem komercialnimi, mora delati kot novinarka. Govorila je, kaj vse morajo novinarji početi, kar z novinarstvom nima nobene zveze, oziroma da to ni tisto, zaradi česar se je odločila za študij novinarstva. Na podlagi tega sklepam, da neka alternativna žerjavica še tli, težko pa sodim, ali lahko vzplamti v iskanje alternativ.

Problem je seveda v tem, da je treba izobraževati novinarje tudi za poklic in da jih je treba pripraviti na novinarsko prakso, ki je praviloma – ne pogosto, praviloma – v nasprotju z normativnimi idejami o novinarstvu. Vprašanje je, kako je to nasprotje mogoče napraviti produktivno. Torej produktivno v smislu, da se bodoči novinarji zavedajo, da tisto, kar počno, ni tisto, kar bi morali početi, in da vendarle to počno na način, ki je zanje znosen, in da vidijo v svojem delu in prizadevanju neki obet sprememb.

Gre za problem, ki je star skoraj toliko kot novinarstvo. Od takrat naprej, ko je Marx pisal o tem, da je prva svoboda tiska v tem, da ni podjetje, je to ključen problem novinarstva, ki se ga morajo novinarji zavedati. Od takrat obstaja konflikt med temeljnimi etičnimi načeli novinarstva in zakoni kapitalistične ekonomije. Študentke in študente je najbrž mogoče pripraviti na to, da s tem konfliktom živijo in ga poskušajo razreševati, ne da so v permanentnem stresu zaradi tega. Morda se to da napraviti.

Najslabše, kar bi lahko storili, bi bilo, da bi rekli: »Pozabite na etična načela in upoštevajte ekonomska načela. Novinarstvo je del ekonomije in zakoni ekonomije veljajo za novinarstvo in pozabite

na vse drugo.« To bi seveda bila smrt novinarstva. Konflikt je za novinarstvo produktiven. Izvorna ideja v novinarstvu vidi tudi instrument za nadzorovanje oblasti, torej je konflikt neizbežen. Lahko bi rekli, da tisti hip, ko konflikt izgine, novinarstva ni več – denimo z vstopom v utopično solidarno družbo, v kateri ja nadzor odveč, bodisi v distopično družbo popolnega nadzora oblasti nad novinarstvom.

Težava izobraževalnega procesa je predvsem v tem, kako študentke in študente pripraviti na soočenje s tem konfliktom. Težko si predstavljam kakšen drug poklic, kjer je ta konflikt tako neposreden, da tako rekoč ni ure tvojega dela, ko se ne bi soočal z njim – če seveda novinarstvo ni samo služba in poklic, ampak v pravem pomenu poklicanost, kot je o tem pisal Max Weber.

V intervjuju si omenil tudi, da gre za negativno adaptacijo. Kako je to mogoče preseči?

Novinarstvo ne more preživeti drugače kot v konfliktu s kapitalistično ekonomijo. S kakšnimi orodji se je mogoče v novinarstvu boriti proti načelom ekonomije? Državna regulacija je prav gotovo bistvenega pomena. Zato sem jaz tako velik zagovornik javnih medijev. Javni mediji so tako rekoč zadnji branik novinarstva. Če ne bi imeli v Sloveniji javne RTV, bi bilo novinarstvo obsojeno na propad.

Javna RTV ima privilegij. Vprašanje seveda je, ali dovolj stori za to, da uporablja ta privilegij tudi za uveljavljanje novinarskih etičnih standardov. Ima privilegij zato, ker ji nihče ne more odvzeti avtonomije, da to počne – razen politike, kadar si jo podredi. Medtem ko so drugi mediji, ki so odvisni od trga, vsakodnevno soočeni s tem, da morajo tehtati, ali vztrajati pri etičnih načelih in nečesa ne objaviti, ker bodo izgubili toliko in toliko denarja.

Na področju izobraževanja je treba oblikovati strategijo in angažirano obravnavati ta konflikt. Pokazati je treba na nujnost, da v kapitalistični družbi ta konflikt obstaja. Torej razmišljati o tem, kdaj je ta konflikt lahko produktiven; ker v nekih okoliščinah seveda je. Če bi rekli, da nas sploh ne zanima občinstvo in koliko ljudi nas bere, potem je to ravno tako smrt za novinarstvo. Se pravi, neke stvari, ki jih na piedestal postavlja ekonomija, so prav gotovo relevantne tudi za etične premisleke. Toda etični premisleki temu ne smejo biti podrejeni.

Vprašanje je, kako študentke in študente usposobiti in jih pripraviti na to, da tega konflikta ne doživljajo kot neposrednega osebnega stresa. Spomnim se na izjavo nogometnega trenerja Luisa Enriquea o njegovi zgodaj preminuli hčerki: »Ne razmišljam o tem, da je ni več, ampak razmišljam o tem, kako nam je bilo lepo, ko smo bili skupaj.« To je način, kako predelaš ta stres. Ne razmišljati o tem, česa ni, ampak o tem, kaj in kako bi bilo lahko. Gledati v prihodnost. In to ni enostavna reč. Kako novinar lahko ta stres vsakodnevno predela, da vidi dobre strani in ne gleda slabih, ki jim je izpostavljen vsak dan? Ne gre za enostavno rešljiv problem. Toda ne da bi o tem premišljali, ga ne moremo nikoli rešiti.

Kritično raziskovanje sodobnega novinarstva kaže, da se v novinarstvu izgublja pomen specifičnih strokovnih znanj, novinarji se odtujujejo od načela javnosti, njihov odnos z naslovniki pa je izpostavljen skrajni logiki instrumentalne racionalnosti. Kaj razvoj umetne inteligence in hkrati prevlada digitalnih platform pomeni za družbeno komuniciranje?

Po eni strani sem navdušen nad tem, kako meni osebno umetna inteligenca pomaga, saj odpira nova obzorja. Opozori me na kaj – podobno kot sem včasih na kaj naletel naključno, ko sem brskal po knjigah v knjižnici ali knjigarni. Tja žal praktično ne hodim več. Tako dolgo, kot se neprekinjeno pogovarjam z vama, se že ne vem koliko časa nisem z nikomer – se pa z umetnimi inteligencami. Zadnjo debato sem imel o tem, na kakšen način se lotiti razvijanja algoritmov, ki bi uporabnikom pomagali obvladovati njihov odnos z internetom, saj tega sedaj sami nismo sposobni. Kaj mi na internetu počnemo, v veliki meri ni več odvisno od nas. V tej debati so me zanimale ključne blokade, in te so v povezovanju med ponudniki storitev. Problem je, da se kot uporabnik lahko bojuješ za svoje podatke samo neposredno z vsakim uporabnikom svojih podatkov. Kar pomeni, da se ne moreš. Se pravi, ni prostora, kjer bi se lahko uporabniki usklajevali s ponudniki storitev in blaga oziroma uporabniki njihovih podatkov ter tam vplivali, kako se oblikujejo algoritmi za zajemanje, uporabo in analizo podatkov.

Po moji oceni je to tehnično enostavno rešljiva težava. Toda ali lahko korporacijo, kot je Meta, kdo pripravi do tega, da se bo s komerkoli pogovarjala? Ali jo lahko katera država pripravi na to? Brez resne intervencije države je to nerešljivo, pri čemer se potem

takoj postavijo vprašanja prostega trga in volje korporacij, pa tudi zlorabe politične oblasti v komercialne namene, kot to lahko v zadnjem času spremljamo v ZDA. Če do tega premika ne bo prišlo, potem je boj za pravico do človekove zasebnosti izgubljen.

Z razvojem tehnologije se je nadvlada tehnologije nad novinarstvom samo povečevala. Moč avtorja se je zmanjševala, vedno bolj se ga je omejevalo. Če imam samo papir in svinčnik, je vse, kar je moja omejitev, da znam to napisati na papir. Z razvojem tehnologije je vedno več ne le tehničnih, ampak tudi družbenih omejitev, ki jih tehnologije omogočajo – pa tudi vedno hujše so – in vse bolj neposredno vplivajo na celoten produkcijski proces ter na to, kaj povem in na kakšen način. In te družbeno-tehnološke omejitve gredo izjemno hitro naprej, ne da bi avtorji na to imeli kakršenkoli vpliv. Si predstavljate recimo skupino uglednih novinarjev, ki bi se pogovarjali s skupino programerjev o tem, kako razvijati umetno inteligenco, da bo njim v pomoč? To bi bila zame rešitev. Toda razvoj umetne inteligence gre v smeri, ki jo določajo lastniki mega korporacij, ne uporabniki, kot so novinarji ali navadni državljani.

Zadnjič sem umetno inteligenco spraševal, ali mi lahko pove, kdo vse lahko vidi najin dvogovor. Odgovorila je, da vsakdo, kdor ima pooblastila znotraj korporacije – vsi, ki imajo dostop in ga lahko uporabljajo. Če si na primer šef Mete zaželi pogledati, kaj si ti osebno počel in napisal, lahko to vidi. Nedavno si je na primer predsednik ZDA Trump zaželel oziroma naložil veleposlaništvom, da morajo pregledati vse, kar kandidati za ameriške študentske vize obiskujejo in objavljajo na spletu, kar je zdaj postalo sestavni del obravnave oziroma odločanja o prošnji za vizo. Če gredo programi v smer zadovoljevanja takih interesov, to pomeni samo, da bo nadzorovanje vse bolj invazivno. To, kar se dogaja sedaj pod Trumpom, se lahko zgodi kjerkoli – samo taka oseba mora priti na oblast v dogovoru s kapitalom.

V prispevku v tej monografiji pišeš o krepitvi »volje do vidnosti«, predvsem v obliki promocijske vidnosti, ki prevzema načine spektakla ter značilnosti oglaševanja in odnosov z javnostmi. Ta premik po tvoje prispeva k oblikovanju »zaslonske javnosti«, kjer prevladuje performativnost, prepoznavnost in tržno delovanje, ne pa razumno razpravljanje. Kaj v tem kontekstu ostane novinarstvu?

Ideja performativne javnosti je na neki način kritika Habermasove ideje o refevdalizaciji javnosti oziroma ponovni vzpostavitvi reprezentativne javnosti. To, kar je on v sedemdesetih letih videl kot refevdalizacijo, torej da se reprezentativna javnost, kot je bila uveljavljena pred oziroma še v zgodnjem obdobju razvoja tiska, s pomočjo televizije vrača, ne drži. Kar vidimo danes, ni reprezentativna javnost, temveč nekaj popolnoma drugega, gre za performativno javnost. Reprezentativna javnost je oblika javnosti, v kateri oblast javno »uprizarja« svojo legitimnost pred ljudstvom, medtem ko performativna javnost nastaja v sodobnih oblikah javnega komuniciranja na digitalnih platformah, kjer običajni posamezniki s svojimi samopromocijskimi objavami hočejo postati vidni in s tem pomembni ter morda še kaj zaslužiti s pripetimi oglasi, če imajo dovolj sledilcev. Skupno jima je, da ne potrebuje ta novinarstva.

Rešitev je uveljavljanje etičnega novinarstva in razvoj algoritmov, ki omogočajo uporabnikom, da imajo nadzor nad svojim vedenjem. Immanuel Kant je podobno kot za njim Marx imel naivno idejo, da je potrebno ljudem samo dati svobodo, da se bodo lahko izražali, in imeli bomo popolnoma urejen svet, skladen z načelom javnosti. Žal ne gre.

Vprašanje je, kaj storiti, če ljudje te svobode ali pravice nočejo imeti. To, da lahko vsakdo objavi vse, kar hoče, in to kjerkoli, v resnici ni svoboda komuniciranja. Rešitev vidim v jasnem razlikovanju med svobodo in pravico do komuniciranja ter normativni regulaciji pravice, vključno z zagotavljanjem pogojev za njeno realizacijo in ustreznim nadzorovanjem uresničevanja te pravice. To seveda ni enostavno, saj se ob vsakem tovrstnem razmisleku pojavijo nasprotniki regulacije pravic, ki zagovarjajo svobodo podjetništva kot temeljno ustavno kategorijo in pravijo, da je vse, kar kakor koli omejuje svobodo podjetništva, v principu nedemokratično.

Institucionalne rešitve znotraj tega okvira, ki temelji na svobodi podjetništva, ni mogoče najti. Bertolt Brecht je pisal, da če ne moremo v obstoječem sistemu iz radia napraviti pravega komunikacijskega medija, pa dajmo spremeniti sistem in bomo to naredili v drugem sistemu. Kako lahko sistem spremenite, da bi mediji začeli drugače delovati kot znotraj nadzorstvenega kapitalizma? Ne vem.

Z vidika novinarske etike ostaja bistvo problema – zagotavljanje javnosti kot temelja pravičnosti – nespremenjeno. Kaj so ključni

etični postulati novinarstva? Od razsvetljenstva naprej ni tu nika-kršne spremembe. Lahko so dopolnitve, toda osnova je nespremenjena – in mora ostati nespremenjena. Če etičnih osnov ni več, potem res ni več novinarstva.

Prej si omenjal javne medije kot ključne za ohranjanje novinarstva. V zborniku *Premisleki o prihodnosti javnih medijev*, ki ste ga uredili leta 2020, razmišljaš o javnih medijih kot lakmusovem papirju demokracije. Je demokracija v Sloveniji zakisana?

Seveda. Gre za lakmusov papir v dvojnem pomenu – za demokracijo v družbi in za demokracijo v medijih. To ne pomeni, da obstoj javnega medija kot institucije javnega prava sam po sebi že zagotavlja demokracijo. Javnost mora legitimirati družbo kot demokratično družbo, da lahko obstajajo javni mediji. Brez delujočih medijev in novinarstva, ki so tako rekoč v službi javnosti, pa javnost ne more obstajati. Problem je hkrati tudi znotraj javnih medijev. Način, kako ti mediji delujejo, je ravno tako lakmusov papir demokracije. Če ti mediji niso organizirani ali pa delujejo na način, ki ni skladen z osnovnimi etičnimi načeli, to prav tako dokazuje, da imamo problem z demokracijo. Problem je analogen vlogi političnih strank v demokraciji. Obstoj političnih strank ne more zagotavljati demokracije v družbi, če stranke same niso demokratično organizirane. Enako velja za medije.

Ne morem si predstavljati demokratične družbe, kjer bi načela, na katerih temeljijo javne RTV v Evropi, ukinili. Če uki-neš javno RTV, potem ta načela odpraviš, ker ni nikjer nobene institucije več, ki bi bila skrbnik teh načel. Vsa temeljna načela oblikovanja javnosti, kot so se oblikovala skozi zgodovino, so komercialno omejujoča. Ko sem na primer Chat GPT spraševal o svobodi tiska kot podjetniški svobodi, je načela, ki jih uveljavlja javna RTV oziroma bi jih morala, obravnaval kot omejitve.

Če teh načel, ki jih mora izpolnjevati javna RTV, ni več oziroma ni nikogar, ki bi imel mandat, da jih uveljavlja, potem so omejitve podjetniške svobode fikcija. Torej, dokler ne kršiš zakona, je dovoljeno vse. Da mora medij skrbeti za manjšine in imeti izobraževalno funkcijo – zakaj neki? Edino, kar ostane pomembno, je, kar prinese večjo gledanost in branost. Podobno je tudi pri izobraževanju. Nikjer ni zapisano, da mora biti novinar nekdo z novinarsko diplomo. Tudi ne piše, da so diplomanti novinarstva

boljši novinarji kot tisti z drugih področij. Toda če ni institucije za izobraževanje novinarjev, ki temelji na etičnih načelih novinarstva in jih poskuša uveljavljati skozi izobraževalni proces, potem je novinarstvo obsojeno na deprofesionalizacijo. To bi pomenilo konec novinarstva. Novinarstva brez novinarske etike ni. Tako kot medicine brez medicinske etike ni. Medicinska etika se zlorablja, enako se novinarska. Medicina brez etike in javnega zdravstva bi bila samo še medicinska industrija, in to se v nekaterih državah in na nekaterih področjih medicine tudi dogaja.

Ob tem me veseli, da obstaja močno sodelovanje med zdravniki in računalničarji. Obstajajo interdisciplinarne raziskovalne skupine, v katerih zdravniki definirajo problem in navedejo rešitve iz preteklosti, na osnovi česar tehnični strokovnjaki s pomočjo umetno inteligenco iščejo učinkovitejše načine zdravljenja. Po drugi strani pa razvoj algoritmov, ki usmerjajo vedenje uporabnikov in novinarjev, teče povsem neodvisno od novinarstva.

Razvoj umetne inteligence, ki si jo večkrat omenil kot svojo sogovornico, pomembno zadeva tudi delovni proces novinarjev. Razprave so umeščene v predstave, da bodo novinarji z razvojem umetne inteligence razbremenjeni najbolj rutinskih nalog in bodo tako pridobili čas za »pravo« novinarstvo, in kritične premisleke, da bo z umetno inteligenco v uredništvih predvsem potrebnih manj novinarjev in da bodo ti posledično bolj obremenjeni. Kako vidiš ta razvoj?

Ključen problem je v sodelovanju oziroma nesodelovanju, ki sem ga prej omenjal. Če se orodja, ki se razvijajo z umetno inteligenco, razvijajo brez upoštevanja volje in potreb novinarjev, potem perspektiva za novinarstvo ni dobra. Spet smo pri javnih institucijah. Javna RTV bi tu morala imeti bistveno večjo vlogo, kot jo ima. In glede na svojo velikost in možnost povezovanja z drugimi javnimi RTV zavodi v Evropi, bi lahko to funkcijo opravljala v večji meri, kot jo. Kolikor sedaj vidim, se nihče s temi vprašanji ne ukvarja.

Novinarje umetna inteligenca vodi v komercializacijo. Umetna inteligenca alternativnih rešitev zanje ne bo iskala, saj ji nihče ne reče, naj jih išče, čeprav se tak algoritem lahko napiše brez težav. Toda problemi so še hujši. Pri sebi vidim, da skoraj ne berem več časopisov, ampak za pregled novic uporabljam telefon, pri tem pa sem izpostavljen kopici neumnih »senzacionalnih« vesti in

deževanju oglasov ... Pri čemer je včasih že bolj znosno prebrati oglas kot vesti, ki se začenjajo z »Neverjetno! Kaj se je zgodilo ...« in tako naprej. Na to mislim, ko pišem o tem, da ti novi načini komuniciranja oblikujejo naše navade, in ta naša navajenost ne-prestano uporabljati telefon je postala večji problem od v bistvu človeku neprijaznih algoritmov, ki usmerjajo našo pozornost. Da zjutraj vstanem in ne grem brat časopisa, temveč vzamem v roke telefon, to ni problem algoritmov, to je problem moje navade. V starih časih je bilo branje časopisa hudo pomembna navada, v svojih mladih letih sem ga na dan zagotovo bral pol ure in več.

Komercialni model medijev je v krizi. Kot trdiš, mora država zagotoviti pogoje za novinarstvo in se hkrati samoomejiti. V nedavnem intervjuju za N1 Slovenija si kot rešitev predstavil vzpostavitev agencije za medije po vzoru tiste za knjigo ali na področju raziskovanja.

Komercialni mediji so v krizi natančno zaradi tega, ker so šli po poti, po kateri so šli – zaradi pretirane komercializacije. Ker so postali navadna podjetja – in za navadno podjetje novinarstvo ni pomembno. Pri komercialnih medijih je to zelo očitno. Postali so podjetja za pridobivanje pozornosti, pri katerih je novinarstvo pravzaprav nepotreben strošek.

Zdaj ta kriza pomeni, da mediji izgubljajo bitko z družabnimi mediji, ker ne morejo ohranjati statusa medija s tako okleščenim novinarstvom. To je ta komercializacija. Na eni strani pohlepnost in na drugi nepripravljenost poiskati alternative. V trenutku, ko vidiš, da po stari poti ne gre več, je najlažje reči: »Okej, komercializacija je rešitev in bomo delali tako.« Najlažje je odpustiti ljudi. A na dolgi rok se ta politika ne bo izšla.

Že zdaj lahko vemo: če bodo na RTV-ju začeli množično odpustiti, bodo čez pet let ugotovili, da novinarstva sploh ne rabijo več. In to bi v resnici lahko vedeli tudi pri časopisih. To bi lahko vedeli tudi novinarji, ko so se v devetdesetih letih odpovedovali lastništvu časopisov. Novinarji so po denacionalizaciji leta 1991 postali lastniki časopisov, kmalu pa so vse svoje delnice razprodali. Zdaj pa se – v veliki meri je to sicer nova generacija novinarjev – pritožujejo, kako kapital dela z njimi. Takrat, ko so imeli vse možnosti, da bi kot novinarji naredili neki premislek – imeli so absoluten nadzor nad mediji – se tega nihče ni lotil. Oziroma so bili konflikti med političnimi skupinami tudi znotraj medijev

tako močni, da nihče ni imel niti časa, da bi se s temi vprašanji ukvarjal. In potem je šla stvar sama v komercializacijo.

Bo knjiga propadla? Jaz sem prepričan, da ne bo. Ali se bodo nosilci knjige spremenili in papir ne bo več nosilec knjige – to je drugo vprašanje. Ampak do te mere, da bi nove tehnologije knjigo popolnoma izrinile, mislim, da tega ne morejo doseči. Ne glede na okoliščine. Ali je to ustrezen zgled za premiselek o tem, kaj je mogoče narediti z mediji nasploh? Če nimamo nobenega drugega zgleda, potem poskusimo vsaj ugotoviti, ali je to primeren zgled, ki ga lahko uporabimo. Imamo agencijo za knjigo in imamo agencijo za znanstvenoraziskovalno dejavnost. Mar ni vredno premisliti, koliko argumenti, ki so vodili do ustanovitve teh dveh agencij, veljajo tudi za medije?

Znova sem pri Webu. Novinarje je po eni strani obravnaval kot najnižjo kasto, pokvarjeno leglo povzpetnikov, po drugi strani pa je govoril o tem, da so etično celo na višji ravni kot znanstveniki, daleč nad politiki. Da je njihov čut za dobro bolj razvit kot pri znanstvenikih. Če je že Weber primerjal novinarje z znanstveniki, zakaj ne bi podobnega sistema, kot ga imamo za spodbujanje razvoja znanosti in raziskovanja, uveljavili tudi za novinarstvo?

Ključno vprašanje je najbrž to, kaj konkretno se financira oziroma koga. Pri knjigi bi to morala biti avtor in založnik. Tam je velik problem v tem, da se večinoma financirajo založniki, ne pa avtorji. Pri raziskovanju so to raziskovalci. Potreben bi bil tehten premiselek, kaj in koga finančno spodbujati v novinarstvu in medijih.

Ne vidim torej nobenega trdnega argumenta – razen, če rečeš, »to je tržna dejavnost« – s katerim bi me lahko nekdo prepričal, da analogija s knjigo in znanostjo ni smiselna. Ne vidim ga. Ne vem, mogoče sem kratkoviden, ampak hočem verjeti, da je to možna rešitev.

V tem kontekstu si govoril tudi, da je treba financirati temeljno novinarstvo.

Tu gre za problem operacionalizacije. Rekel bi, da je temeljno novinarstvo tisto, ki res izhaja iz etičnih temeljev novinarstva. Konkretno to pomeni, da če se pogovarjamo o financiranju oziroma o subvencioniranju, mora to biti novinarstvo, ki je namenjeno tistemu, kar je John Dewey označeval za temelj oblikovanja javnosti. Se pravi, obravnavanje tistih zadev, ki so sporne in so bistvenega pomena za družbeni razvoj, zato ker način njihovega

razreševanja vpliva na veliko število ljudi. Temeljno novinarstvo bi bilo potem tisto, ki je namenjeno javnosti, ne recimo občinstvom ali posameznikom; je tisto, ki omogoča oblikovanje javnosti, ki torej omogoča in spodbuja javne razprave, v katerih se oblikuje javno mnenje in vpliva na odločanje.

Pred časom so kolegi hvalili oddajo Tarča, češ da je odlična, ker razkriva različne zlorabe moči. Rekel sem jim, da zame Tarča ni primer dobrega novinarstva; vsekakor ni primer temeljnega novinarstva, za katerega se zavzemam. Odpirati konflikte v družbi je eno, reševati konflikte pa nekaj drugega. Seveda je naloga novinarstva tudi nadzorovanje oblasti oziroma moči, ampak predvsem je naloga novinarstva oblikovati in vzdrževati standarde refleksivnosti in mediativnosti javnega diskurza. Mi rabimo ljudi, ki so sposobni presegati konflikte in spodbujati razpravo o reševanju problemov, ne pa zgolj iskati grešne kozle. Zelo lahko je nekoga javno obsoditi – in to mediji kar naprej počno – veliko težje je strpno, argumentirano iskati možne rešitve ugotovljenih problemov. Novinarji morajo po eni strani pomagati državljanom razumeti, da so sporne zadeve interesno pogojene – in pri tem prepoznati tudi lastne interese –, po drugi strani pa delovati mediativno, povezovalno, v smeri iskanja rešitev spornih zadev.

Spomnim, da je bila v mojih mladih letih na drugem programu avstrijske televizije ORF v večernih urah na sporedu oddaja Klub 2, v kateri so v živo tekli pogovori o aktualnih temah z uglednimi gosti iz sveta znanosti, kulture, politike. Včasih se je oddaja končala v jutranjih urah, saj ni imela časovne omejitve. Novinarji, ki so vodili pogovore kot enakopravni sogovorniki, so se menjavali, saj ne more en sam novinar suvereno obvladati pogovora na različnih vsebinskih področjih. Predvsem so se z vabljenimi sogovorniki trudili osvetliti problem z različnih vidikov, brez nepotrebnih konfliktov. Usmerjanje takega pogovora je mnogo zahtevnejše kot postavljanje vnaprej pripravljenih vprašanj o posamičnem spornem delovanju ali odločitvi.

V nasprotju s to, po mojem spominu zgledno novinarsko oddajo ORF, ki so jo posnemale tudi druge televizije, so pri nas v studio pogosto vabljeni pretežno le politiki, kot da gre samo za politične probleme. In se na ta način vsi problemi banalizirajo, kot da so rešitve zanje politične, ne strokovne. Oddaj, v katerih bi strokovnjaki govorili o pomembnih razvojnih problemih in ne bi bile podvržene aktualni politični agendi, pravzaprav

ni. Avtonomija novinarstva je tudi v tem, da tako imenovanih prednostnih tem ne določa politika, ampak novinarji sami, za kar seveda potrebujejo široko in poglobljeno znanje.

To, da pri nas novinarji spodbujajo konflikte ali da televizijski voditelj napada nekoga, ki pride v studio na intervju, je nespodobno in neproduktivno, očitno pa je komercialno uspešno. Kaj razen večje gledanosti se sploh hoče s tem doseči? To prav gotovo ni novinarstvo, ki ga imam v mislih, ko govorim o temeljnem novinarstvu. In ta osnovna ideja je seveda zelo stara. Je ne le Deweyjeva, ampak v bistvu tudi Marxova ideja tiska kot tretjega elementa, kot mu je on dejal, ki posreduje med vladajočimi in vladanimi ter deluje neodvisno od posebnih interesov, zlasti ni podrejen profitnim interesom ... Res je bil naiven človek.

Toda to je tako imenovani mladi Marx, ki je bil bolj idealističen.

Ja, ampak lahko bi rekli, da je bil naiven ves čas, tudi takrat, ko je mislil, da se da kapitalizem pokopati. Njegova ideja je bila, da mora tisk, javna sfera, posredovati med tistimi, ki so na oblasti, in tistimi, ki so vladani, torej civilna družba. Bistvo te ideje je bilo, da morajo te skupine priti in se pogovarjati med seboj, ne da imajo pred očmi svoj lastni interes. To je funkcija novinarstva. Da postaviš lastni interes v oklepaj, kot se reče, in poiščeš, kaj je bistvo problema.

Če govorimo o tem, kaj je za javnost pomembno, jaz mislim, da večina problemov, ki so za javnost pomembni, v bistvu niso politični problemi, temveč so strokovni problemi, začenši recimo s klimatskimi spremembami. Šele sekundarno dobijo ti problemi politični značaj, ker je odločitev o neki družbeno pomembni zadevi konec koncev vedno v rokah politike. Zakaj morajo o klimatskih spremembah zmeraj govoriti politiki? To so strokovni problemi. Zakaj ne more biti v studiu pet strokovnjakov, ki niso politiki, ki se o teh rečeh pogovarjajo. Primer je energetika: kolikor sem spremljal te debate, legitimno obstajajo različni strokovni predlogi, na kakšen način je mogoče reševati problem energetike v Sloveniji. In zakaj to zreducirati na politični problem, ali smo za nuklearko ali smo proti.

Lahko bi rekli, da v osnovi gre za politična vprašanja, problem je, da so zreducirana na strankarske poglede ...

V bistvu je problem to, da se predstavljajo kot strankarski problemi, ne pa kot strokovno obvladljiv problem, ki ga je mogoče

reševati na različne načine. In prav zaradi teh različnih možnih rešitev je odločitev na koncu v rokah politike. Problem je v tem, da politika ne izbira med različnimi možnimi rešitvami, ampak zaradi partikularnih interesov privilegira določeno rešitev, ne da bi omogočala javno razpravo o različnih možnih rešitvah.

V pogovor si znova pripeljal Marxa, na katerem si utemeljil svoj doktorat in se problemov komuniciranja loteval s pomočjo političnoekonomskega pristopa. Zdi se, da Vreg ni bil pretirano navdušen nad tem. Kasneje si se poglobljeno loteval vprašanj javnosti in javne sfere ter se odmaknil od tega pristopa, šel si predvsem v raziskovanje normativnih dilem. V zadnjih letih se zdi, da si se znova vrnil nazaj k politični ekonomiji. Kaj je bilo gonilo tvojih raziskovalnih interesov? Na različne načine si se loteval precej raznolikih tematik.

Verjetno predvsem specifične okoliščine. Kot sem rekel, tega, kar sem delal v doktoratu, zelo verjetno ne bi počel, če takrat ne bi bil na konferenci AIERI v Leipzigu in se povezal s skupino raziskovalcev, ki jih je zanimala politična ekonomija komuniciranja. Pred tem je bila moja predstava o marksizmu – in bila je res predstava, ne pa poznavanje – predvsem povezana s splošno kritiko kapitalističnega načina produkcije in z dialektičnim materializmom, ki je bil neke vrste prazni označevalec. Marksizem je bil predvsem aktualistično poimenovanje idejnopolitične usmeritve (boj za pravice delavskega razreda in podobno), ne pa teoretski temelj ali izhodišče raziskovanja. Če me česa na fakulteti niso učili, me niso učili te vrste marksizma. Res pa je bil v tistem obdobju tako imenovani neomarksizem – z znamenito korčulansko šolo na čelu – oblasti še bolj trn v peti kot meščanska znanost.

Ko sem po disertaciji odšel na sindikat, sem nadaljeval z delom na besedilu disertacije za knjižno izdajo, ki je pod naslovom *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo* izšla jeseni 1981 in sem zanj dobil nagrado Kidričevega sklada. V tem obdobju sem tudi uredil svojo knjigo *Mlini na eter: propaganda, reklama in selekcija sporočil v množičnem komuniciranju*, v kateri sem predstavil rezultate treh svojih ključnih empiričnih raziskav iz sedemdesetih let in je izšla leta 1984, ko sem se že vrnil na fakulteto. Ta knjiga me je sicer delno oddaljila od teoretskih preokupacij disertacije, vendar sem v tem času večinoma še pisal razprave o »komunikacijskih izzivih v marksizmu«, kot je bil

naslov članka, ki sem ga objavil na Hrvaškem. Objavljal sem že tudi v tujini, npr. v revijah *Gazette* ter v *Media, Culture & Society*, v kateri sem objavil članek, ki je obravnaval javno mnenje v luči sporov med administrativnim in kritičnem raziskovanjem.

O javnem mnenju sem sicer prvič začel razmišljati, ko sem bral tisti čas kar popularne razprave o »socialističnem javnem mnenju«, in v *Naših temah* v Zagrebu objavil članek Od javnega do svobodnega mnenja. Močno razširjena samoupravna latovščina me je zelo motila v takratnih razpravah o medijih in »delegatskem informiranju«, kar je bila aktualna tematika tudi na sindikatih, in zato sem v članku kritiziral idejo o samoupravnem javnem mnenju in posredno tudi Vrega [smeh]. Javno mnenje je bil problematičen izraz in raziskave javnega mnenja so bile sumljive, čeprav so bile takrat že dovoljene. Z označevalcema »samoupravno« in »socialistično« je javno mnenje dobilo domovinsko pravico tudi v Jugoslavioji, saj naj bi bilo samoupravno javno mnenje nekaj čisto drugega kot »ono« javno mnenje. V članku pa sem zagovarjal tezo, da javno mnenje je ali ga pa ni, in da ni nekega posebnega samoupravnega javnega mnenja.

Tem problemom si se intenzivno posvečal vsaj 15 let.

Najbrž še mnogo dlje. Ko sta se Tomo Korošec in Zdenko Roter oglasila pri meni na sindikatih s predlogom, naj se vrnem na fakulteto, kjer naj bi predaval tudi predmet Javno mnenje, sem se te tematike začel lotevati bolj sistematično. Ja, ogromno energije sem posvetil temu, vmes tudi nekoliko »pozabil« na Marxa, ko sem raziskoval zgodovino teorij javnega mnenja od razsvetljenstva naprej. Imel sem srečo, da sem takrat spoznal Hanna Hardta. Ko je bil gostujoči profesor na univerzi v Münchnu, ga je Manca Košir, ki je bila tisti čas tam na izpopolnjevanju, povabila na obisk v Ljubljano. Odtlej sva s Hannom tesno prijateljevala vse do njegove prezgodnje smrti, ves čas pa je sodeloval tudi z našo fakulteto, sprva kot gostujoči in potem kot redno zaposleni profesor. Že leta 1987 sva organizirala prvi mednarodni kolokvij o komuniciranju in kulturi v Dubrovniku s podporo nemške Volkswagnove fundacije. Hanno mi je tudi omogočil študijsko raziskovanje v izjemno bogati univerzitetni knjižnici v Iowa Cityju, kjer sem šele lahko dobil celovit vpogled v zgodovino predvsem socioloških teorij javnega mnenja, ki jo je Habermas v knjigi o strukturnih spremembah javnosti – hote ali nehoti – povsem prezrl. Polno desetletje kasneje je izšla

knjiga *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*, kasneje pa še angleška verzija v ZDA leta 1999. Čeprav je bila kritika vsaj delno zasnovana kot kritika normativizma v konceptualizacijah tako imenovane javne sfere, sem delno tudi sam v knjigi podlegel normativizmu z iskanjem konceptualnih rešitev neodvisno od družbenoekonomskih osnov javnosti in javnega mnenja.

Delno je bilo to povezano tudi s spremembo političnega in ekonomskega sistema po osamosvojitvi Slovenije. O tej transformaciji smo pravzaprav začeli razpravo že na kolokviju leta 1987 v Dubrovniku in jo nadaljevali več let. Te razprave so me spodbudile k pisanju knjige *Izgubljene utopije? Paradoksi množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu*, ki je izšla leta 1992, predelana angleška verzija *Media beyond socialism: theory and practice in East-Central Europe* pa dve leti kasneje v ZDA. Tu so bila seveda vprašanja medijske regulacije v spremenjenih družbenoekonomskih razmerah v prehodu iz socializma v kapitalizem ključnega pomena, kar je prispevalo tudi k moji večji pozornosti normativni problematiki.

Kljub temu so sporočila o javni sferi ključna za vse, o čemer smo se pogovarjali do zdaj ...

Drži, ampak teorije javne sfere, če jim tako rečem, so pojasnjevalno šibke, čeprav moram tudi zase priznati, da sem bil do te šibkosti dolgo preveč toleranten oziroma premalo kritičen. Sem pa tja sem napisal kakšno kritično misel proti temu, ampak v glavnem nisem. Medtem ko je sedaj z umetno inteligenco in novimi komunikacijskimi tehnologijami odvisnost komuniciranja od materialnih okoliščin postala tako usodna, kar grozeča, da komuniciranja, medijev in novinarstva preprosto ni več smiselno raziskovati brez upoštevanja teh okoliščin, ker je to fundamentalno. Vse analize diskurza in podobni pristopi so, kaj naj rečem – ne zmorejo pojasniti bistva odnosov in njihovega spreminjanja. Z njimi se tudi ne da ničesar spremeniti v praksi. Pokazati je potrebno, kaj je tukaj osrednji problem, in bistvo problema je v tem, na kakšen način javni diskurz nastaja, kdo ga oblikuje in zakaj.

Ko govoriš o materialnih okoliščinah, govoriš o teh politično-ekonomskih odnosih, ki so danes postali izrazito prevladujoči?

Ja. V moji shematski predstavitvi javne sfere – shematiko sicer sovražim, ampak po drugi strani mi vsi očitajo, da sem premalo enostaven in konkreten – poudarjam tri stebre. Ti so neke vrste infrastruktura javnosti, ampak v širšem smislu infrastrukture. To vključuje celotno komunikacijsko infrastrukturo, torej komunikacijske organizacije in ekonomsko strukturo, potem politični sistem, demokratične institucije in pravno državo ter končno kulturo, posebej kulturo političnega komuniciranja. Če ne upoštevaš, kako ti gradniki nastajajo, potem ne moreš prepoznati bistvenih značilnosti in vzrokov sprememb in ostajaš pri podrobnostih, ki so sicer lahko zanimive – in nič več. Mnogo empiričnih raziskav, ki proučujejo vsebino komuniciranja na internetu in v družabnih medijih, je te vrste, pri tem pa se te raziskave pogosto predstavljajo kot raziskovanje javne sfere.

To je tudi eden od razlogov, da sem postal res alergičen na pojem javna sfera. Ideja javne sfere se je znašla v okviru razmišljanj, da je pojmovanje vzročno-posledičnih povezav popolnoma obsoletno. Z njimi naj ne bi prišli nikamor; korelacija je vse in z njo se da odlično živeti, zlasti ko gre za analizo velikega podatkovja. Razvoj naj bi torej temeljil na ugotavljanju korelacij in nič več. In potem to pojasnjujejo s tako banalnimi primeri, kot je ta, da pacienta ne zanima, kako deluje aspirin, da ga neha boleti glava ... Češ, pacient ne razmišlja o vzrokih, ampak vidi samo korelacijo, torej da ko vzame tableto, ga ne boli več glava. Takšen način premišljevanja naj bi bil vse, kar še potrebujemo. Ampak pri tem pozablajo, da je nekdo drug moral ugotoviti, zakaj je aspirin naredil, da bo torej s takšno zmesjo povzročil neki učinek. In tudi pacienta ne zanima korelacija, ampak ga zanima, kaj lahko povzroči, da ga bo prenehala boleti glava.

Podobno se je zbanalizirala tudi ideja javne sfere zgolj na njeno diskurzivno pojavnost. Saj v resnici za to ne gre kriviti Habermasa – vsaj ne predvsem –, odgovorni so vsi tisti, ki so tako množično uporabljali in zlorabljali to idejo, da je danes javna sfera vse in nič. To je pač neki modni pojem, ki ga uporabljaš, kjer nimaš druge besede in potem rečeš javna sfera.

Iz kritičnega pojma je javna sfera postala pozitivistični termin, kot v primeru evropske javne sfere.

Prav res. To se tudi zelo dobro pokaže v tem, da je administrativna šola raziskovanja popolnoma posvojila izraz javna sfera.

Zgodba je v resnici podobna temu, kar se je prej zgodilo z javnim mnenjem, ki je bil na začetku kritičen pojem, od javnomnenjskih poizvedb naprej pa je polje administrativnega raziskovanja. Z javno sfero je zelo podobno, kar kaže na neverjetno moč, ki jo ima kapitalizem na področju komuniciranja in medijev.

Kaj povezuje vsa ta različna raziskovalna polja, ki si jih obravnaval? Sam si se jih vselej loteval kritično.

Težko rečem, ali gre za kaj več kot le za naključja. Najbrž bi pretiraval, če bi rekel, da je bil to moj življenjski načrt. Že pri prvem koraku se vidi, da ni bil; da sem prišel iz novinarstva med raziskovalce, je bil splet naključij, ker se je pokazala možnost raziskovalnega dela, ki me je v principu zanimalo in je bilo zelo blizu tistemu, kar sem sicer počel prej, najprej med študijem in nato kot novinar z anketnim zbiranjem podatkov. Zelo intenzivno ukvarjanje z metodologijo v sedemdesetih letih je prav tako bilo dokaj naključno. Če ne bi bilo projekta za Unesco, tega najbrž ne bi počel oziroma ne bi bilo razloga, da bi se temu tako intenzivno posvečal. Je pa najbrž moj problem ta, da ko se nečesa lotim in vidim, da je tematika zanimiva, nočem odnehati in morda včasih pretiravam. Ko smo na konferenci AIERI v New Delhiju razpravljali o različnih poteh izobraževanja novinarjev, sem predlagal, da *pro bono* izvedemo primerjalno raziskavo o študiju novinarstva v različnih državah sveta, da bomo lahko prišli do tehtnejših spoznanj. Na koncu so v raziskavi, ki sva jo zasnovala s Colinom Sparksom iz Londona in je potekala kar dve leti – podatke smo si izmenjevali z redno pošto, takrat še ni bilo interneta –, sodelovali kolegi iz 22 držav. Na osnovi analize podatkov iz anket med študenti sva s Colinom napisala knjigo *Journalists for the 21st century: tendencies of professionalization among first-year students in 22 countries*, ki je sicer izšla v ZDA leta 1994. Raziskava je pokazala bistveno odvisnost razumevanja novinarskega poklica od družbenega konteksta. Socialistične države, v katerih smo tudi anketirali študente in so bili njihovi odgovori na vprašanja o najpomembnejših pasteh novinarstva bistveno različni od odgovorov študentov zahodnih in držav v razvoju, so med tem že izginile.

Mogoče je neko vezivo mojih dolgoletnih raziskovalnih prizadevanj v tem – prizadevanje za to je morda prehud izraz – da vidim smisel v povezovanju empiričnega in teoretskega

raziskovanja. To sem zmeraj počel in iz svoje prakse vem, da so bila obdobja, ko sem se – tudi po sili razmer – izrazito ukvarjal s teorijo in nič z empirijo, ali pa predvsem z empirijo in malo s teorijo, manj produktivna. Mogoče to povezovanje teoretskega in empiričnega raziskovanja ni ravno nujno, je pa vsaj meni bilo zelo koristno. Ko gledaš iz druge perspektive, vidiš namreč marsikakšno zadevo, ki je čisti empirik ali pa čisti teoretik ne vidi. Tu seveda ne mislim zgolj na statistične podatkovne analize.

Zato se mi zdi tudi izjemno koristno interdisciplinarno sodelovanje, čeprav sam pri tem nisem bil dovolj uspešen. In zato je meni tudi tako koristna umetna inteligenca, ker se mi zdi, kot da hodiš po knjižnici, slučajno najdeš neko knjigo, jo začneš prebirati in ugotoviš, da je to zelo zanimiv problem, do katerega ni nobene možnosti, da bi prišel, če bi tisti dan živel po svoji rutinski poti. Pa ti to lahko usodno spremeni skoraj celo življenje.

Center za raziskovanje družbenega komuniciranja, ki ga vodiš že skoraj štirideset let, je v zadnjih letih projektno sodeloval z raziskovalnimi skupinami na Institutu Jožef Stefan ter Ljubljansko Fakulteto za računalniško in informatiko. Zakaj v raziskovanju medijev in novinarstva spodbujaš interdisciplinarne projektne skupine?

Kot sem dejal, sem v interdisciplinarnem sodelovanju in povezovanju različnih raziskovalni skupin in institucij vedno videl možnosti za sinergijske učinke. Zelo pomembno pri tem pa je, da je sodelovanje enakopravno. Zlasti v mednarodnem primerjalnem raziskovanju je bil to v preteklosti pogosto problem in je tudi še danes. Finančne in kognitivne zmogljivosti niso niti v korelaciji, kaj šele v vzročno-posledični zvezi, vendar pogosto obstaja tveganje, da ima finančni vložek odločilno besedo. Komuniciranje, zlasti množično komuniciranje, je izjemno kompleksen družbeni pojav in raziskovalni problem, ki ga z različnih vidikov proučujejo številne družboslovne, humanistične in tehnične discipline.

Poleg Unescovih projektov na FSPN si leta 1990 organiziral tudi konferenco AIERI, desetletja si na EURICOM-ove kolokvije vabil ugledne kritične komunikologe z vsega sveta in urejal revijo *Javnost – The Public ...* Kako je ta mednarodna aktivnost in vpetost v mednarodno okolje vplivala na razvoj kritične komunikologije v Ljubljani?

Po mojem mnenju odločilno. Spomnim se, da je bil v sedemdesetih letih na katedri med Vregom in Martelancem »spor« glede tega, katera mednarodna organizacija – AIERI ali ISA – je »bolj znanstvena«. Na eni strani je bil Vreg kot član raziskovalnega komiteja za raziskovanje komuniciranja, znanja in kulture v Mednarodnem sociološkem združenju (ISA). V izvršnem odboru komiteja sem kasneje, ko ga je vodil Paul Beaud, sodeloval tudi sam. Na drugi strani sta bila Martelanc in Osolnik v bistvu soustanovitelja AIERI-ja. Vreg je nekako s podcenjevanjem gledal na bolj politično profilirane zahodne raziskovalce v AIERI-ju, svojo znanost je imel za nepolitično. V tistem obdobju, ko v AIERI-ju nisem nikogar poznal, je bil moj pogled verjetno bližje Vregu kot Martelancu. Tako je bilo do leipziške konference AIERI-ja, ki me je res »spreobrnila«, ko sem prvič videl in slišal zlasti ameriške in kanadske kritične raziskovalce, ki so se kasneje povezali v Union for Democratic Communication, kot so bili na primer Dallas Smythe, Herbert Schiller in Tom Guback.

Martelančeve povezave z Unescom so bile zelo pomembne; imel je ključno vlogo v pridobivanju dveh raziskovalnih projektov, kar je odprlo vrata tudi sodelovanju v drugih mednarodnih raziskavah. Nekateri empirični projekti so bili sicer dosti banalni, ampak prišel sem v stik z zelo velikim številom ljudi, ki so delali empirično, vendar so delili kritično družbeno usmerjenost, ki je prevladovala v AIERI-ju. V bistvu so bili kritični zlasti do Združenih držav, čeprav je bilo med njimi veliko Američanov; tudi podporniki MacBridove komisije in v njenem poročilu uveljavljenih idej so izhajali iz AIERI-ja. Tako da je precejšen del ljudi, s katerimi smo se potem srečevali v okviru EURICOM-a, prišel do Ljubljane skozi AIERI. Mnogi med njimi so tudi predavali na fakulteti

Prvi kolokvij sva, kot rečeno s podporo Volkswagnov fundacije, organizirala s Hannom Hardtom v Dubrovniku leta 1987. Potem sva leta 1989 s Karolom Jakubowiczem imela kolokvij, prvič v Piranu, na katerem smo napovedovali padec socializma in razmišljali o posledicah. Zares. Tema je bila razpad vzhodnega bloka. Leta 1990 je bil nato kongres AIERI-ja na Bledu in pred konferenco smo imeli še en kolokvij, tokrat na temo *Information Society and Civil Society*. Zelo dobra tema in nastala je res obsežna monografija, ki je izšla v ZDA.

Kolokviji so na začetku potekali v celoti pod okriljem fakultete. Moja sodelovanje s fakultetnimi kolegi na sociologiji je bilo takrat povezano z vključevanjem v Mednarodno sociološko združenje (ISA), ne le osebnim, ampak tudi institucionalnim. Med fakulteto in ISA je v poznih osemdesetih letih prišlo do dogovora o ustanoviti ljubljanskega raziskovalnega foruma in poletne šole pod okriljem ISA in kolegi so me prepričali, da sem prevzel vodenje Ljubljana Research Forum. V tej vlogi sem si v sodelovanju s kolegi iz Avstrije, Švice in Italije močno prizadeval za ustanovitev mednarodne revije »Alpe Adria Sociology«. Spori v Jugoslaviji so ob koncu osemdesetih let že zelo ohromili znanstveno in publicistično sodelovanje z Zagrebom in Beogradom, ki je bilo za slovensko družboslovje zelo pomembno. Na kongresu ISA v Madridu julija 1990 je predsednica ISA Margaret Archer obe novi instituciji v nagovoru udeležencem kongresa predstavila kot zgleden rezultat prizadevanj združenja za internacionalizacijo sociologije.

V vlogi direktorja raziskovalnega foruma sem bil še, ko sem poleti 1990 organiziral konferenco AIERI-ja na Bledu. Jeseni po konferenci pa mi je dekan fakultete predlagal, naj odstopim kot direktor foruma, češ da naj bi ta položaj zasedel sociolog. Ker v to nisem privolil, sem bil razrešen. Rezultat pa je bil, da sta v času osamosvajanja Slovenije, ko smo najbolj potrebovali mednarodne povezave, raziskovalni forum in poletna šola povsem odmrli. Pač pa se je leta 1991 fakultetnemu raziskovalnemu inštitutu pridružil leta 1958 ustanovljeni inštitut za sociologijo (IS), skupni inštitut pa je po združitvi vodil dotedanji direktor IS, tudi v času, ko sem bil potem dekan. Grenka izkušnja z raziskovalnim forumom je bila v veliki meri razlog, da sem se leta 1991 po dveh neuspešnih volitvah dekana na pobudo kolegov odločil za kandidaturo in bil na tretjih volitvah kljub organiziranemu nasprotovanju skupine sociologov s tesno večino izvoljen.

Da so diskriminacijske odločitve znotraj fakultete lahko enako boleče, pa celo bolj drastične kot zunanji posegi, sta kmalu izkusili tudi novinarska katedra in celoten oddelek za komunikologijo ob bridki usodi televizijskega studia. Ko sem bil dekan, je fakulteti od ministrstva uspelo pridobiti sredstva za preureditev nekdanje pralnice fakultetnega študentskega doma v televizijski studio z ustreznimi pripadajočimi prostori. V tistem času so bile fakultete še samostojni proračunski porabniki in smo se o

sredstvih neposredno pogajali z ministrstvom. Ko je bil po izteku mojega mandata za dekana izvoljen sociolog Ivan Svetlik, je bila jeseni 1993 vsa oprema iz TV studia odpeljana v deset kvadratnih metrov velik prostor na Pedagoško fakulteto, nekdanji TV studio pa preurejen v anketarsko delavnico za Center za raziskovanje javnega mnenja, ki ga je vodil Niko Toš. Protest, ki smo ga v imenu oddelka in treh kateder podpisali Tomo Korošec, Nada Sfiligoj, Manca Košir in jaz, je bil brez učinka, pa čeprav je v tistem času oddelek za komunikologijo na tri programe vpisoval skoraj polovico vseh rednih študentov FDV in večino izrednih študentov, ki so bili za fakulteto pomemben vir dohodkov. Takrat smo se neformalno pogovarjali s kolegi na Filozofski fakulteti, da bi prenesli študij novinarstva in komunikologije s FDV na FF, vendar se zaradi zgodovinske zasidranosti na FDV za to nismo odločili. Kasneje je v novi zgradbi fakultete – sicer v prostorih zaklonišča – vendarle našel prostor tudi multimedijijski laboratorij, za katerega opremo je Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja uspelo pridobiti sredstva za razvoj raziskovalne infrastrukture.

Ker je zamisel o izdajanju »Alpe-Adria Sociology« propadla, smo se v tistem času na kolokvijih pogovarjali tudi, da bi ustanovili lastno revijo, saj je bilo dogovarjanje z založniki in revijami za objavo prispevkov s kolokvijev zelo zamudno. Zaradi slabih izkušenj z vodstvom fakultete tudi revije *Javnost-The Public*, katere ustanovitev smo začeli intenzivno pripravljati leta 1993, nismo hoteli prepustiti fakulteti, ampak smo se za izdajanje dogovorili s Cankarjevo založbo. Žal se je ta dogovor izjalovil; založba je kljub pogodbi z ministrstvom za znanost, ki je subvencioniralo izdajanje revije, izdala le prvo dvojno številko in zanjo porabila celotno subvencijo, potem pa prekinila pogodbo. Našli smo sponzorja, ki je pokrila stroške za izdajo naslednjih dveh števil prvega letnika, ter kot založnika aktivirali Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo (EURICOM), ki je bil formalno ustanovljen že leta 1992. V okviru EURICOM-a se je tako nadaljevalo delo, ki bi sicer lahko potekalo v okviru fakultetnega Ljubljana Research Forum, če ga na bi v kritičnem obdobju osamosvajanja Slovenije ukinili. Z neodvisnostjo izdajanja revije in organizacije kolokvijev od vodstva fakultete smo želeli preprečiti morebitne samovoljne posege vodstva, kot sta jih v primeru TV studia izkusila novinarska katedra in komunikološki oddelek ali v primeru raziskovalnega foruma jaz osebno.

Na kolokvijih in v reviji so sodelovali vsi mlajši člani katedre za komunikacijske teorije in novinarstvo ter centra, mnogim so srečanja in intenzivni razgovori s tujimi udeleženci na kolokviu ter objave v reviji, ki je bila že leto po ustanovitvi uvrščena v Social Science Citation Index, odpirali pot v tujino na študij ali izpopolnjevanje, predvsem pa odpirali nova raziskovalna obzorja, ki jih na študiju na fakulteti v Ljubljani niso mogli najti. Zlasti v zgodnjem obdobju so bili ti stiki izredno dragoceni, saj še ni bilo interneta, konference v tujini pa so bile zaradi pomanjkanja sredstev težje dostopne. Moram reči, da mi je žal, da je praksa organiziranja teh kolokvijev v zadnjih letih zamrla, čeprav seveda ni dvoma, da so se tudi razmere v mednarodnem sodelovanju bistveno spremenile na bolje.

Pa vendar, večja intenzivnost ali vsaj pogostost mednarodnega sodelovanja sama po sebi ne zagotavlja boljše prihodnosti kritičnemu raziskovanju komuniciranja, medijev in novinarstva. Moj vtis je, da se krepi predvsem administrativno raziskovanje po meri naročnikov, v javno financirani znanosti so dominantni instrumentalni pristopi – tako tistih, ki financirajo in pripravljajo razpise, kot tistih, ki se nanje prijavljajo. Velike mednarodne konference s stotinami ali tisoči udeležencev ne dajejo prave priložnosti za poglobljene razprave, kakršne smo imeli na mednarodnih konferencah s sto ali dvesto udeleženci v sedemdesetih letih. Zato mislim, da so programi, kot so na primer programi združnega COST (European Cooperation in Science and Technology, op. a.), v katerih evropski raziskovalci na različnih področjih oblikujejo svoja raziskovalna omrežja, lahko zelo dragoceni – seveda, če niso podvrsta že omenjenih administrativnih raziskav. Kolokviji o komuniciranju in kulturi bi po mojem prepričanju še vedno lahko imeli pomembno vlogo v razvoju kritične komunikološke misli.

Svoje premisleke redno objavljaš tudi v tisku, ne samo v znanstvenih publikacijah. V knjigi *Javnost – mediji – oblast* si pred petimi leti združil te svoje publicistične tekste. Zakaj je po tvojem mnenju pomembno, da kritika medijev in novinarstva presega okvire znanosti? Tudi temu si namreč namenil zelo veliko svojega časa.

Na to vprašanje lahko in z veseljem odgovorim. Javnost je problematika, s katero se na takšen ali drugačen način ukvarjam vse življenje. Že moja disertacija je obravnavala razliko med množičnim in javnim, kar je star problem, s katerim so se sociologi ukvarjali že pred več kot stotimi leti. Kaj je javnost, kaj je množica, kaj so množični mediji, kaj so javni mediji in kako to prispeva k oblikovanju javnosti kot socialne kategorije, v kateri ljudje, ki poznajo družbene probleme o njih javno razpravljajo in iščejo rešitve – to so vprašanja, ki jih je treba obravnavati na raziskovalni, teoretski in empirični ravni, pa tudi na publicistični ravni. Torej ne samo v znanstvenih prispevkih, temveč tudi skozi praktične spodbude za javno razmišljanje, kjer raziskovalec ne nastopa kot znanstvenih, ampak kot državljan. V tem vidim neposreden prispevek k razvoju javnosti.

Če o neki zadevi, ki je strokovne narave, nekaj mislim, zakaj ne bi tega javno izrazil? V primeru mojega publiciranja v tisku so bile to pretežno kritike; redki moji teksti, ki so javno objavljeni, so bili hvala kogarkoli. Komaj se spomnim, če je bil kakšen tekst, v katerem ni bilo nič kritike. Mislim, da je tako za novinarstvo kot za raziskovanje to bistveno; konstruktivna kritika, ne kritizerstvo, ju ni kritike, potem nimamo kaj raziskovati. Kritika pomeni, da nekaj, kar bi bilo mogoče ugotoviti, še ni bilo ugotovljeno. Če ne obstaja nič takšnega, potem tudi ni nobenega razloga, da bi kar koli raziskovali. Mislim, da to tako rekoč po definiciji velja tudi za novinarstvo ... In smo spet pri Marxu. Kako naj bo novinarstvo ogledalo družbe, če ni kritično? Kako? To ni mogoče.